

TÜRKÇEDE *YA- (PARLAMAK) KÖKÜ VE TÜREVLERİ

*Ayten ATAY

Özet

Kendisinden türemiş pek çok isim ve fiil bulunan, anlamı için “parlamak, ışıltılamak” diyebileceğimiz *ya- fiil kökü Türkçede çeşitli devir ve şivelerde y-’li ve y-’siz olarak kullanılır. y’nin yanındaki vokali daraltma ve inceltme etkisine de bağlı olarak kelimelerin yalduz~ yılduz~ yulduz~ yüldüz~ ılduz~ ulduz gibi değişik şekilleri görülebilir. Meydana gelen isim ve fiiller daha çok *ya- kökünün -l-, -k-, -n-, -p-, -r-, -ş-’li gövdelerinden türemiş olarak görülmektedir. Ortaya çıkan anlamlar ise “parlamak, yakmak, tutuşturmak, parlak, düzgün, pürüzsüz, yıldırım, ateş, sıcaklık vs.”dir.

Anahtar Kelimeler: *ya- kökü, parlamak, türevler, Türk şiveleri

Résumé

*En Turc, La Racine * Ya- Et Ses Dérivés*

La racine de verbe *ya- qui a de nombreux noms et de verbes dérivés et que nous pourrions dire “briller, étinceler” pour son sens, en Turc, dans les différents époques et dialectes, on s’emploie au y- et sans y-. En dépendant à la psilose et au devenu étroit de voyelle à côté de y-, on peut voyer les diverses formes des mots, par exemple: yalduz~ yılduz~ yulduz~ yüldüz~ ılduz~ ulduz. Les noms et les verbes produits dérivent des thèmes au -l-, -k-, -n-, -p-, -r-, -ş- de la racine *ya-. Les sens qui se sont produits aussi, sont “briller, allumer, enflammer, brillant, correct, sans embarras, le tonnerre, le feu, la chaleur etc.”

Mots- Clés: la racine *ya-, briller, les dérivés, les dialectes Turc

Türkçe, eklemeli bir dil olduğu için yeni varlık, kavram ve hareketleri karşılayan kelimeler, sabit köklere belirli yapım ekleri getirilerek oluşturulur. Kök, bir kelimenin anlamı ve yapısı bozulmadan parçalanamayan en küçük

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Ü, Fen-Ed. Fak.

dil birliğidir (Ergin 1985: 106). Türkçede bilinen kelime köklerinin çoğunun tek heceli olmasına ve birden fazla heceli kelimelerin de büyük ekseriyetle tek heceli köklere dayanmasına bakarak Türkçenin aslında tek heceli köklerden teşekkül ettiği kanaatine varılmaktadır (Arat 1987: 1048).

Türkoloji alanında yapılan araştırmalar, birtakım tek heceli kelimelerimizin de çoğu bir açık heceden ibaret daha basit köklerini vermektedir: sı-> sı-n- gibi. Buna göre, Türkçede kelime kökleri ya tek ünlüden ya da bir ünsüz bir ünlüden ibarettir. Türkçede isim gövdelerinin büyük bir kısmının fiil kökünden yapılmış olması da fiil köklerinin daha asli oldukları ihtimalini hatıra getirmektedir (Ergin 1985: 112).

Kök fiillerin en çok iki sestten müteşekkil oldukları bilindiğine göre ele aldığımız *ya- fiil kökü de böyle bir kök fiildir. İncelediğimiz kaynaklarda *ya-kökünü tek başına göremiyoruz, ancak eski ve yeni lehçelerde, unutulmuş bu eski kökten türemiş isim ve fiillere rastlıyoruz. Ortak bir anlama dayandıkları için bunları mukayese etmek ve yapım eklerini ayıklamak suretiyle asıl kökü tespit edebilmekteyiz. *Ya- kökünden doğmuş bütün kardeş kelimeler uzak ya da yakın ortak anlamı devam ettirmektedirler. Elbette ki bu türevlerde Türk milletinin düşünce tarzı ve mantık sistemi önemli rol oynamaktadır.

*Ya- kökünün türevlerini araştırırken bu fiil kökünün türevlerinin tahmin ettiğimizden çok daha fazla olduğunu gördük. Kök anlamı ile ilgisi çabucak kurulabilecek yakın anlamlı kelimeler yanında semantik bir gelişme sonucu kök anlamından uzaklaşmış yepyeni bir anlam kazanmış kelimeler de tespit ettik. Bir kökün yeni türevlerle ne kadar değişik, birbirinden farklı kavramların anlatımına yarar duruma gelebildiğine şahit olduk. Anlam bilimcilerin de bildiği üzere temel anlamın yanı sıra bir kelimenin yan anlamlar kazanması; birtakım aktarmalar, bu arada deyim aktarmaları, doğaya uygulama, somutlaştırma gibi çeşitli eğilimler sonucunda olur (Aksan 1971: 258). Türk dili gibi değişik çağlarda, yeni alanlarda çeşitli gelişmelere sahne olan bir dilde anlam bakımından değişmelerin fazla olması doğaldır (Aksan 1987: 122).

Tespit ettiğimiz türevlerden bazılarının anlam değişmesine uğradığını görüyoruz. Her ne kadar uzak anlamlar ortaya çıkmış olsa da genel olarak kelimelerin ikincil anlamlarının temel anlamlarıyla ortak yönlerinin bulunacağını (Aksan 1971: 258) kabul edip anlam değişimleri üzerindeki incelemeleri anlam bilimcilerle bırakarak *ya- kökünün türevlerini, kök anlamı ile yeri geldikçe ilgiler kurarak vermeye çalışacağız.

Ele aldığımız *ya- kökü, Türk dilinin çeşitli devir, lehçe ve ağızlarında y-³li ve y-³siz olarak kullanılır. Bu y-, belki ön türeme belki asli bir ses, fakat Türkçede bulunan aynı kelimelerin bütünü bazen y-³li bazen y-³siz kullanılır.

mıştır. Lehçeler arasındaki kelime alışverişini de hesaba katınca bu konuda tam bir istikrarsızlığın olduğu, herhangi bir şivede aynı kelimenin hem y-’li hem y-’siz kullanıldığı görülür. İşte *ya- fiilinin de böyle y-’li ve y-’siz şekillerine rastlanır. Bunun yanında y’ nin yanındaki ünlüyü daraltma ve inceltme etkisine bağlı olarak fiilin a- ~ ı- ~ i- ~ u- ~ ü-; ya- ~ yı- ~ yi- ~ yu- ~ yü- gibi şekilleri görülür. Kendisinden türemiş olan kelimeler daha çok “parlamak, aydınlanmak, yanmak ve yakmak” ile ilgili olduğuna göre bu kökte de böyle anlamların varlığını düşünmek gerekir. Kökten doğrudan doğruya türemiş birkaç isim dışında ortaya çıkmış olan isim ve fiiller k, l, n, p, r, ş ’li isim ve fiil gövdelerinden oluşturulmuş olarak görülmektedir. Bu saydığımız ekler daha çok fiilden fiil yapan ekler olarak görülse de bazı kelimelerin durumunun çok açık olmadığını, örnek olarak “yal” isim şekli ile “yal-” fiil şeklinden türemiş, aynı şekilde “yar” isim şekli ile “yar-” fiil şeklinden türemiş kelimelerin de olabileceğini hesaba katmak gerekir.

Dâhil ettiğimiz kelimeler arasında ses yansımaları kelimeyi andıran *yalp* “ışıl”, *yalap* “parıl, ışıl”, *yalt* “parlaklık”, *yalk* “parıltı”, *yılp* “parıl”, *yark* “parıltı” *yarp* “parlaklık” gibi kelimeler de var. *Ya- fiil kökü ve türevleriyle hem ses hem anlam bakımından birlik taşıyan bu kelimeleri, durumları çok açık olmasa da en azından bu ortaklığı göstermek bakımından konumuza dahil ettik. Ses yansımaları kelimelerin anlamlarına yakın seslerden ortaya çıktığını, fiziki biçim ile kelimenin sesleri arasında ilgi olması gerektiğini, kurulan bir birincil biçimle tabii ses arasındaki çağrışımı verebilecek bir yaklaşıma gözetildiğini (Zülfikar 1980: 68) düşünerek *Ya- fiil kökünün varlığının da ya-k-, ya-n-, ya-l- (“*yalınmak, alevlenmek, güneş yüzü yalayarak çalıp karartmak, ot yaldı: ateş alevlendi*” Atalay 1986: DLT III/63; Teleüt Türkçesinde y-> ç- değişimiyle çal- “*ışık saçmak, parıldamak*” Sırkaşeva 2000: 11); ya-r-u- (“*aydınlanmak, ışımak, parlamak*” NF, 321/17, Eckmann 1956: 223); ya-ş-u- ~ yış- (“*ışımak, parlamak*” Kaya 1994: 209 347/17) gibi gövdelerle sabit olduğunu ve bu gövdelerden aşağıda geçecek olan *yalın, yalım, yalav* “alev”, *yar* “ışık ziya” (Atalay 1967: 142), *yaruk* “ışık, aydınlık” (NF 24) (Eckmann 1956: 166), *yahtu* “*şule, aydınlık*” (Dilçin 1983: 230) gibi kelimelerin mevcut olduğunu görerek ele aldığımız *ya- köküyle hem ses hem anlam yönünden ortaklık taşıyan yukarıda saydığımız ses yansımalarını hatırlatan bu tür kelimeleri basit yansıma kelimeleri olarak görmek doğru olmayacak kanaatindeyiz. Bu kelimelerin fiilden isim yapma ekleri (ya-l-p gibi) -p (Eski Türkçede *tolp* “bütün, hep”, *kop* “bütün” ko: koymak) (Gabain 1988: 54); (ya-r-k, ya-l-k gibi) -k (görk, bark) (Banguoğlu 1990: 250); (ya-l-t gibi) -t (Eski T. adırt “fark, ayırma”, urunt “kavga” (Gabain 1988: 55) ile de yapılmaları mümkündür. Bu ekler Eski Türkçede de l, r, n gibi akıcı ünsüzlerden sonra bağlayıcı ünlü almadan (*tolp, bark, urunt*

gibi) doğrudan bağlanıyordu. Ses yansımaları kelimeye benzetilen *yalp*, *yalk*, *yalt*, *yark* gibi kelimelerde düzenli bir fiil kökünün varlığı hissediliyor. Bu da ancak ya-l-, ya-n-, ya-k- ya-r- gövdelerinin kökü olan *ya- olabilir. Bu kökün ön seste y- düşmesiyle *a- olduğu da göz önüne alınırsa bu fiil kökünü ses yansımaları fiil kökü saymamız iyice zorlaşır.

Ses yansımalarında son sesi ötümsüz olan birincil biçimlerin -ıl/il, -ır/-ir ekleriyle ikincil biçimleri kurulduğunda son sesteki ötümsüz sesler, iki ünlü arasında kalmalarına karşılık büyük ölçüde özelliklerini korur ve ötümlüleşmez (Zülfikar 1980: 60). Halbuki “yalt” yansıma kelimesinden geldiği düşünülen yaldır, yıldır, yıldırım; “yalp” ses yansımasından geldiği düşünülen yalbır “parlak”, yalabımak “parlamak” gibi kelimelerde bu ötümsüz durum devam etmiyor.

Bu kelimelerin ön sesi olan y- hakkında Hamza Zülfikar şöyle söyler: “y sesi boğumlanma yeri bakımından bir sert damak ünsüzüdür. Dilin orta bölümü sert damağa doğru kapanıktır. Dil, yanlardan azı dişlerine dokunur. Hava akımı sert damak ile dil ortasının oluşturduğu dar bir kanaldan sürtünerek çıkar. Bu özelliği ile y sızıcı bir sestir. Ancak bu sızıcılık çok hafiftir. Sert damakla dilin oluşturduğu kanalın; ı, i ünlülerinin oluşturduğu kanala yakın olması bu sese yarı ünlü değeri kazandırmıştır. Bu özellikleriyle y ön seste tabii sesleri adlandırmada elverişli bir ses değildir.(Zülfikar 1980: 59)

y- sesinin çoğu yerde düşme temayülü göstermesi (yıldır ~ ıldır, albır- ~ yalbır- vb.), y-'nin çeşitli Türk şivelerinde y-, d-, c- ç- denliğini koruması: Türkiye Türkçesi yalbıra-, Teleüt Türkçesinde d' albıra- “yanmak” (Sırkaşeva 2000: 21); Kırgız Türkçesi de calbirt “*tutuşma, alev*” (Yudahin 1988: 167); Teleüt Türkçesinde d' ılbırkay “*kaygan, dümdüz*” (Sırkaşeva 2000: 28); Türkmen Türkçesi de yaldıra- (Kara 2001: 130), Kırgız Türkçesinde caltır- “*yıldırım, yalabımak*” (Yudahin 1988: 171), Tatar Türkçesinde yaltıra- (Şahin 1999: 117, 14/13), Kazak Türkçesinde caltırav “*parlamak, ışıldamak*” (Oraltay 1984: 89), Teleüt Türkçesi de d' altıra- “*parıldamak*” (Sırkaşeva 2000: 21) vs. ses yansımalarında çok görülen ön ses ünsüz değişimlerinden değildir (bak. Zülfikar 1980: 68). Bu, Eski Türkçe ön ses y-'lerinin Tuva ve Hakasçada ç; Kazak, Karakalpakçada j, Kırgız, Karaçaycada c, Tatar şivelerinden bazılarında c yanında j, ts, dz, z, Altaycada d (Tuna 1992: 11) olması şeklindeki başka birçok ön sesi y olan kelimedeki görülen genel Türkçeye has ön ses ünsüz değişimleridir. Halbuki ses yansımalarında görülen ön ses ünsüz değişimleri daha çok tabii seslerin farklı yorumlanması görünümünü taşır ve dilin öteki kelimelerindeki bu değişimlerin alanı, çerçevesi ve sınırları belirliken ses yansımalarında ünsüzler arasındaki değişimler serbestlik içinde gerçekleşir (Zülfikar 1980:69, 70).

Tespit ettiğimiz *ya- türevleri dışında daha başka türevlerin de olabileceği gerçeğini gözardı etmek sizin bu kökten geldiğini düşündüğümüz türevleri

şöyle tasnif ettik: 1) *ya- kökünden doğrudan doğruya türemiş isimler, 2) k'li gövde türevleri, 3) l'li gövde türevleri, 4) n'li gövde türevleri, 5) p'li gövde türevleri, 6) r'li gövde türevleri, 7) ş'li gövde türevleri. Buna göre:

1.*Ya- kökünden doğrudan doğruya türemiş isimler:

yal: “Parlak, mücella, sade, çıplak, alev, aydınlık, yalın, şule” (Kadri 1945: 768). Bu anlamlar gösteriyor ki kelimenin asıl anlamı “parlak, aydınlık” iken “tek başına, sade” olan şey de hemen seçildiği, göze çarptığı, fark edildiği için bir anlam değişmesi sonucu kelime “yalın ve sade” için de kullanılır olmuş. Kelimenin Batı şivelerinde sadelik anlamı kuvvetlenmiştir. Türkiye Türkçesinde *yal*, “köpeklere ve ineklere yedirilmek için un ve kepeklerle hazırlanan yiyecek” (Türkçe Sözlük 1988: 1583), Azeri Türkçesinde *yal* “köpeğe verilen, su ve unla yapılan yiyecek” (Altaylı 1994: 1214). Ayrıca Türkiye Türkçesinde “çıplak, yalın” anlamında “dal” (Türkçe Sözlük 1988: 331) kelimesinin de var olduğunu belirtelim.

yay: “Yaz”. Sıcak, parlak ve aydınlık bir mevsimin adı olduğu düşünülürse *ya- köküne dayandırılabilir olan bu kelime, eski ve yeni Türk şivelerinde genel olarak “yaz” anlamını koruyor. Atabetü'l-Hakayık'ta şöyle kullanılmıştır: “Yayınkı bulut teg ya tüş teg teg hâli / Direngsiz keçer baht ya kuş teg uçar” (223. beyit, Arat 1992: 58) “Baht yaz bulutu gibidir veya rüya gibi boştur; durmadan geçer veya kuş gibi uçar.” (Arat 1992:90); Göktürk Yazıtları'nda ise şöyle geçer: “edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim.” “iyi haberi gelmez diye yazın sefer ettim.” (II D39, Orkun 1987: I/66)

Kazak Türkçesinde *yay* > *cay* “şimşek” anlamındadır (Oraltay 1984: 84). Teleüt Türkçesinde *yay* > *d'ay* “yaz mevsimi” (Sırkaşeva 2000: 25); Bu isimden gelmesi muhtemel Tuva Türkçesinde *yayın* > *çayın* “ışılta, parıltı” (Arıkoğlu 2003: 22) ve Kazak Türkçesinde *yayna* > *cayna* - “parlamak, göze iyi ve sevimli görünmek” (Oraltay 1984: 85) anlamında kelimeler mevcuttur.

yaz: “Bahar, yaz” anlamlarını taşıyan bu kelime de parlak, aydınlık bir mevsimin adıdır. Göktürk Yazıtları'nda şöyle geçer: “Amga kurgan kışlap yazıña Oguzgaru sü taşıkdımız.” “Amga kalesinde kışlayıp ilkbaharda Oğuzlara doğru ordu çıkardık.” (IŞ8, Orkun 1987: I/50); Gülistan Tercümesi'nde “ilk yaz” şeklinde geçmiştir: “Kilseng iy dost körgesen ilk yaz topraqım üstüne yaş ot bitmiş.” (294/11, Karamanlıoğlu 1989: 146); kelime, Kazak Türkçesinde *caz* “yaz” (Oraltay 1984: 84), Türkiye Türkçesinde *yaz* “ilkbaharla sonbahar arasındaki sıcak mevsim” (Türkçe Sözlük 1988: 1611), Uygur Türkçesinde *yaz* “yaz” (Necip 1995: 462) şeklindedir.

Ramstedt Türkçe yaz biçimini ? işaretiyle Moğolca naran biçimiyle birleştirmiştir. Daha sonra yaz'ı Moğolca naran yanında Korece nal biçimiyle birleştirmeyi denemiştir. Räsänen Ramstedt'in nal biçimi yerine korece nerim “yaz” biçimini vermiştir. (Eren, 1999:447)

2. k'li gövde türevleri

yağız: “Kızıl ile siyah arası renk, yanmış, esmerleşmiş” anlamlarını verebileceğimiz bu kelime Divanü Lugati't-Türk'te “yağız” şeklinde ve şöyle tarif edilmiştir: “Kızıl ile kara arası renk, buna benzetilerek yeryüzüne yağız yer denir” (Atalay, 1986: III/10); Göktürk Yazıtları'nda kelime şöyle geçer: “Üze köktengri asra yağız yer kılınudıkta ekin ara kişi oğlu kılınmış. IDI” “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıktan; ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.” (Orkun 1987:I/28); Anadolu ağızlarında yağız yer “cehennem, sin” (-El) (DS. 1979: 4121); Hüseyin Kazım Kadri, kelimeyi “parlak siyah at donu” şeklinde açıklayarak Altay dillerindeki

r = z denkliği sayabileceğimiz yağır “yanmış, yanık, kavruk” (1945: 755, 759) kelimesinden de söz etmiş. Türkçe Sözlük’te, yağız, “esmer” (1988: 1577) olarak açıklanıyor, zaten yağız çehre de daha çok güneşten yanarak esmerleşmiş çehre anlamındadır. “Karayağız” bu durumda, anlamın kuvvetlendirildiği bir ikilemedir.

Clauson’a göre kelime büyük bir olasılıkla yağ- kökünden gelir. “Başlangıçta yağmur almış, suya doymuş” olarak kullanılmış, daha donra “esmer” anlamını almış, at donu olarak “doru” değerini kazanmıştır. Ramstedt, Poppe ve Vladimirtsov Moğolcada “geyik” olarak kullanılan *dayir* biçimiyle birleştirmişlerdir. Clauson’a göre Moğolca dayir Türkçeden kalma eski bir alıntıdır. (Eren 1999: 439)

Bizim düşüncemize göre kelime, ya-k- gövdesine bağlanabilir, yakız > yağız değişimi göstermiş olabilir.

yak-: “Yanmasını sağlamak, tutuşturmak, ışık vermesini sağlamak; karartmak” (Türkçe Sözlük 1988: 1582) gibi anlamlar yüklenen bu fiil, Gülistan Tercümesi’nde şöyle geçer: “Seni sen küç bile otka yakarsen” (75/1) (Karamanlıoğlu 1989: 37). Kelime, Kırgız Türkçesinde cak- (Yudahin 1988: 162), Yeni Uygur Türkçesinde de yak- (Necip 1995: 455) şeklindedir.

yakış-: “İyi, güzel” anlamına gelen bu kelime de kanaatimize göre *ya- köküne dayanmaktadır. Türkçede bildiğimiz “yak-, tutuşturmak” anlamlarını taşıyan yak- fiilinden başka “yakışmak, uygun olmak, hoş gitmek” (Caferoğlu 1993: 183) anlamlarını taşıyan yak- fiili mevcuttur. Bu fiil de büyük ihtimalle aynı köke dayanıyor. Çünkü parlak olan şey de göze hoş ve güzel görünür. Ayrıca Türkçede yakışıklı için kimi zaman *parlak* kelimesi de kullanılır. Bugün bazı Türk şivelerinde aynı kökten aynı anlamlarda “yakımlı” sözü kullanılmaktadır: Yeni Uygur Türkçesinde yekimlik “sevimli, cana yakın, güzel” (Necip 1995: 464), Özbek T. de yâkımlı “hoş, güzel” (Coşkun 2000: 254); Kıpçak şivelerinde aynı kökten gelmesi muhtemel yağruk “düzgün, pürüzsüz, fasih” (Toparlı 2003: 306) anlamındaki kelime ile Anadolu ağızlarında yahuşlu “yakışıklı” (-Gm) (DS 1979: 4126) kelimesi mevcuttur. Düşüncemize göre “yakışıklı” kelimesinin asli anlamı “parlak” tır.

yaktı: “Parlak, aydınlık, parlaklık” (Kadri 1945: 759) anlamlarındaki bu kelime, Yeni Tarama Sözlüğü’nde yahtu “şule, aydınlık” (Dilçin 1983: 230) şeklinde kaydedilmiş. Türkmen Türkçesinde yahtı “ışık, parlaklık” “Gün hem öözi üçüin saçanook yahtı: Güneş kendisi için ışık saçmaz” (Kara 2001: 98), Tatar Türkçesinde yaktırak “daha parlak” “Yaktırak yana Kazan utları: Parlakça yanar Kazan ışıkları” (462/5, Şahin, 1999: 258); Anadolu Ağızlarında yahtalanmak “aydınlanmak” (-Ezc, -Ml), yahtu “ışık” (-El, -Ml) (DS. 1979: 4126).

3) I ó li gövde türevleri

Konumuz dâhilinde en bol türev vermiş olan fiil gövdesidir. Bazı türevler “yal” isim gövdesinden, bazıları “yal-” fiil gövdesinden türemişlerdir. Kimi türevlerin durumu tam açık olmadığı için bu konuda tasnif yapmayı uygun görmedik. Zaten bu çalışmadaki amacımız her bir kelimenin morfolojik tahlilini göstermekten ziyade aynı kökten gelen isim ve fiilleri bir araya toplamaktır. “yal ve yal-” gövdeleri fazla kullanılmalarına paralel olarak y- ön ses düşmelerini, ünlü daralma ve incelmelerini en çok yaşayan gövdeler olarak görülmektedir. Bu durumda “yal-” gövdesinin al-, ıl-, il-, ul-, ül-, yal-, yıl-, yil-, yul-, yül- gibi şekilleri görülür. Aynı türevin ses düşme ve değişmelerine uğramış şekilleri bir arada gösterilmiştir.

alan ~ yalan: Dede Korkut’ta “ala, alaca, sabahın ilk aydınlığı, alaca karanlık” (Ergin 1991: 11) anlamlarındaki alan kelimesi eserde şöyle geçer: “Üniim añla sözüm diñle / Alan şabah tırmuşsin/ Ağ ormana girmişsin” (D110-7, Ergin 1997: 144). Bu kelimeyle ilgi kurulabilecek Eski Türkçe metinlerde “yalan: alev” (Caferoğlu 1993: 183), “yalan

~ *yalın*: *alev meş'ale*" (Gabain 1988: 54) kelimesi geçmektedir. Anadolu ağızlarındaki yalanlanmak "*alevlenmek*" (-Es) (DS. 1979: 4140) bu isimden yapılmış fiildir.

alar: Dede Korkut'ta yukarıdaki "alan" kelimesi gibi "*ala, aydınlık, ilk aydınlık, sabah aydınlığı*" anlamlarındadır (Ergin 1991: 11). Kelime eserde şöyle geçer: "*Alar şabah Dirse Han çalkubanı yirinden örü turup kırk yigidin boyına alup Bayındır Hanuñ şöhetine gelür idi.*" (D11-7) (Ergin 1997: 78) Kelime, Yeni Tarama Sözlüğü'nde "*şafak sökmeden önceki yalançı aydınlık*" (Dilçin, 1983: 7) şeklinde tarif edilmiş. Bu kelime ile ilgi kurulabilecek Anadolu ağızlarında *ılgar* (*havanın parlak, açık olması*) (-Kn) (DS 1974: 2467) kelimesi bulunmaktadır. "ılgar" kelimesinin varlığı, yalgar ~ yılgar > algar ~ ılgar şekillerinin de olabileceğini ve "alar" kelimesinin algar > alar değişimi göstereceğini düşündürmektedir. Mukayese için bak. ılgar

alav~ yalav ~ yılav: Türkçe Sözlük'te "*alev: yanan maddelerin veya gazların türlü biçimlerde uzanan ışıklı dili, yalım, yalaz, alaz, ateş, sıcaklık, kıvılcım*" (1988: 49) şeklinde tarif edilen kelime, Yeni Tarama Söz Sözlüğü'nde "*alav: alev, ateş*" (Dilçin 1983: 8), Azerbaycan Türkçesinde "*alov: alev*" (Altaylı 1994: 37) olarak geçmektedir. Kelimenin y-'li yalav ve yılav şekilleri de mevcuttur. Türkmen Türkçesinde yalav "*projektör*" (Çeneli 1982-83: 79). Kazak Türkçesinde calavlatuv "*alevlendirmek, yakmak*" (Oraltay 1984: 87) bu isimden yapılmıştır.

Anadolu ağızında değişik şekilleri olan "yala-n-gu" kelimesinden yalangu > yalañu > yalagu > yalavu > yalavı > yalav değişimiyle geliyor olmalı. Anadolu ağızlarında, yalangu "*fırında ikinci kez ekmek pişirmek için yakılan ateş*" (-Kr), "*alev, tutuşturucu talaş, ince kuru odun*" (-Çr, -Mğ, -Ant); yalağı (-Ky), yalañı (-Mğ), yalañkı (-İz, -İç), yalavu (-Or); "*ateş, güneş ısıtı*" (-Ant) (DS. 1979: 4139).

Bu kelimenin ünlü daralmasına uğramış yılav kelimesi de "*alev*" (Kadri 1945: 889) anlamındadır. Kelime, Anadolu ağızlarında yılanı "*alev*"(-Ks), yılavı "*büyük yangın alevi*" (-Bil) (DS. 1979: 4265, 4266) şeklinde görülür.

alaz ~ yalaz: Türkçe Sözlük'te, "*alaz: alev*" (1988:46) şeklinde açıklanan kelimenin Azerbaycan Türkçesinde alazlamag "*tutuşturmak, yakmak*" (Altaylı 1994: 31) şekli görülmektedir. Kelimenin y-'li şekli için Türkçe Sözlük yalaz "*alev*" açıklamasını yaparak şu örneği göstermiş: "*Hâlâ parıldayan hafif bir yalaz aydınlığında eşyalar vakit vakit olduğundan daha fazla büyüyüp küçülüyor. P. Safa*" (1988: 1584)

Anadolu ağızlarında ise kelime şu şekil ve anlamlarla kullanılır: yalaz "*alev*" (-Isp, -Brd, -Mn), yalaza (-Dz, -İz, -Mn vs.), yalazı (-Af, -İz, -Brs, -Kü) (DS., 1979: 4141); yalazımak "*alev dokunarak, yalayarak geçmek*" (-Ks), yalazlamak (-Bo) (DS., 1979: 4142).

albir- ~ yalbir-: Kırgız Türkçesinde "*albir-: nur saçmak, parlamak, alevlenmek, tutuşmak, kızarmak (yüz hak.), heyecana gelmek*" anlamlarını taşıyan kelime şu örneklerle geçiyor: "*ot albirip küyüp atat (ateş alevleniyor); albirgan bet (parlak, pembe yüz)*" (Yudahin 1988: 22). Kelime daha sonra geçecek olan yalp "*ışıl*" (-Gaz, DS, 1979: 4149) veya yalap "*parıl, ışıl*" (Dilçin 1983: 231) kelimesinden, adlardan "olma, bulunma, durum" bildiren veya bir adın gösterdiği duruma dönüşme anlamı veren fiiller türeten +ır- (Korkmaz 1995: 174) eki ile oluşup, yalap+ır- > yalpir-> yalbir- > albir- şeklinde gelişmiş olmalı (Karşılaştırmak için bak. yalabı-)

Albir- fiilinin yó li yalbir- şeklinden türediği belli olan isimlere rastladık: Anadolu ağızlarında yalbirü "*parlaklık*" (-Isp, -Ant), yalbirü yalbirü "*parıl parıl*" (-Or, -Yz) (DS., 1979: 4142); Kırgız Türkçesinde calbirü "*tutuşma, alev*" (Yudahin 1988: 167); Teleüt Türkçesinde d'ılbırkay "*kaygan, dümdüz*" (Sırkaşeva 2000: 28).

alçı ~ yalçı: Türkiye Türkçesinde "alçı" şeklinde olup "*alçı taşının pişirilip toz durumuna getirilmesinden elde edilen madde*" (Türkçe Sözlük, 1988:47) olarak açıklanan, yine yanma ile ilgili anlam taşıyan bu kelime, Kıpçak şivelerinde alçı "*alçı*" (Toparlı 2003: 7) şeklindedir. Kelimenin y-'li şekli Çağatay Türkçesinde

yalçu “sönmüş kireç, alçı” (Kadri 1945: 776); Anadolu ağızlarında yalçı “düzgünleşmiş parlak taş” (-Ank, -Ky, -Nğ) (DS. 1979: 4143) şeklinde geçer.

Hasan Eren, bu biçimin başındaki y- nin sonradan türediğini belirterek kökeninin bilinmediği açıklamasını yapmıştır. (Eren 1999: 8)

alış-: Türkçe Sözlük’te bildiğimiz, “bir şeye alışmak” anlamı dışında “*tutuşmak, yanmaya başlamak*” (1988: 52) anlamı da verilen bu kelime, Yeni Tarama Sözlüğü’nde “*alevlenip tutuşmak*” (Dilçin 1983: 8) şeklinde açıklanmış. Bir şeye alışmak da o şeye ısınmak, sıcaklık duymakla ilgili olmalı. Azerbaycan Türkçesindeki anlamları bunu doğrular niteliktedir: “*alışmak: ateşlenmek, alevlenmek, yanmak, tutuşmak, ısınmak, yakınlaşmak*” (Altaylı 1994: 34).

alkım ~ yalkım: “*Gökkuşluğu*” (Türkçe Sözlük 1988: 53) anlamındaki bu kelimenin y-’li şekli olan yalkım, Türkmen Türkçesinde “*ışık, ziya*” (Çeneli 1982-83: 79) anlamındadır: “*Gün doğsa, yalkım saçsa / Yalkımı yere gaçsa*” (Kara 2001: 133). Bu isim ilk- şekli de olan yalkı- fiilinden türemiş isimdir. Karşılaştırmak için bak. ilk-

altın: Türkçe Sözlük’te “*yüksek değerli, paslanmaz element*” (1988: 59) şeklinde açıklanan altın, aynı zamanda parlak bir elementtir.

Eski Türkçede altın, Orta Türkçede altın olarak geçen bu kelimenin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. “Ramstedt altın biçiminin başında Türkçe al “kızıl” (?) sözünün geçtiğini dile getirmiş daha sonra Eski Türkçe altın ve Moğolca altın biçimlerinin Türkçe al “kızıl” ve Korece ton “değerli metal” sözlerinden oluştuğunu yazmıştır. Ancak Doerfer, Türkçede ton “metal” sözünün geçmediğini vurgulayarak bu açıklamaya katılmamıştır. Poppe, altın’ı büyük bir olasılıkla *h-< *p- ile başlayan bir örnek olarak değerlendirmek gerektiğini belirtir. Moğolca altın yanında Monguorcada kullanılan xardam~ xardan gibi biçimler haltan’dan gelir. Moğolca biçimlerin ise *háltun<*paltun’dan geldiği anlaşılıyor. Şçerbak bugüne kadar ortaya atılan etimolojilerin büsbütün inandırıcı olmadığını vurgulamışsa da Ramstedt’in altın’un al ve tun “değerli metal” sözlerinden oluştuğu yolundaki yaklaşımının gerçeğe en yakın olduğunu belirtmiştir.” (Eren 1999: 10).

Biz, bu kelimeyi de söz konusu olan *ya- köküyle ilgili olarak görüyoruz. Eski Uygurca metinler için yapılan, “*altın: zühre yıldızının adı, sabah yıldızının adı*” (Caferoğlu 1993: 9) açıklaması da kelimenin yaltır- “parlamak” yani *ya- köküyle alakalı olduğunu göstermektedir. Düşüncemize göre altın kelimesinin asli anlamı “parlak”tır. “Altın yıldız”, “altın taş” gibi isimler de “parlak yıldız”, “parlak taş” anlamını taşıyor olabilir. Eski Uygur döneminin önemli eserlerinden olan “Altın Yaruk”un ismi de düşüncemize göre “parlak ışık” anlamındadır. Başka kelimelerle mukayese için bak. yıldı

ıldır~ yıldır: “*Parıl*” anlamındaki bu kelime daha çok ikileme olarak kullanılmış ve ses yansımaları kelimele benzetilmiştir: ıldır ıldır “*parıl parıl*” (Dilçin 1983: 109), Anadolu ağızlarında ıldır “*alaca karanlık*” (-Dz, -Zn vs.), ıldır ıldır ıldırmak (-Ay) (DS. 1974: 2465). Kelimenin y-’li şekli Dede Korkut’ta şöyle geçer: “*Çoban ilerü vardı. Gördi kim bir yiğanak yatur, yıldır yıldır yıldırur.*” (D215-12, Ergin 1997: 207)

Anadolu ağızlarında, yıldır yıldır “*piril piril*” (-Ba, -Bo, -Sm, -Ama vs.), “*bakımlı, semiz (hayvan)*” (-Bo) (DS., 1979: 4267); Kazak Türkçesinde cıltır “*parlak, dümdüz*” (Oraltay 1984: 111) gibi kullanılışları vardır.

Kelimenin geniş ünlülü şekli için bk. yaldır

ıldır- ~ ildir- ~ yıldır-: Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz ıldır- fiili “*parlamak*” (-Isp) (DS., 1974: 2465) anlamındadır. Yine Anadolu ağızlarında bu fiilden türemiş ıldırtı “*gece küçük dalgacıklarda meydana gelen parıltı, yakamoz*” (-Dz), ıldırtık “*sıcaklık*” (-Ama), “*aydınlık*” (-Yz), “*kıvılcım*” (-Yz) (DS, 1974: 2465) gibi isimler tespit ettik.

Fiilin ince ünlülü ildir- şekli de mevcuttur. Anadolu ağızlarında ildir- “hafif ışık vermesi için ateş yakmak”(-İç.) (DS 1974: 2519) anlamıyla geçmektedir.

Bu fiilin y-’li yıldır- şeklinden Anadolu ağızlarında yıldırık “cam” (-Or), yıldırıtı (kızartı, karartı gibi) “düz, parlak bir yüzeyde görülp yiten ışıltı” (-Bo) (DS 1979:4267) gibi isimler türetilmiştir. Kelimenin geniş ünlülü şekli için bak. yaldır-

ıldıra- ~ ıldıra- ~ yıldıra-: Yukarıdaki “ıldır” isminden +a- ile yapılmış fiil olan ıldıra- “parlamak” (Dilçin 1983: 109) anlamı taşır. Kelime, Anadolu ağızlarında “arasıra parlamak” (-Isp, -Brd, -Dz vs.) “çok hafif ışık vermek” (-Af, -Kn) (DS 1974: 2465) anlamlarını kazanmıştır. Bu fiilin ünlü incelmeye uğramış olan ıldıra- şekli yine Anadolu ağızlarında, “parlayıp parlayıp sönmek” (-İç) (DS 1974: 2518) anlamındadır.

Kelimenin y’li yıldıra- şekli Kutadgu Bilig’de şöyle geçer: “*Toğardın çara kuş çopup örledi / Yağı ot kötürmiş teg ot yıldırdı*” (6219.beyit, Arat 1979:616) “*Doğudan Karakuş yıldızı çıktı, yükseldi; düşman meş’alelerini yakmış gibi ateş parladı.*” (Arat 1988:444); Eski Uygur metinlerinde yıldıra- “parlamak”(Caferoğlu 1993: 191) olarak geçen kelime Kazak Türkçesinde cıltıra- “parlamak, ışıdamak, aydın olmak” (Oraltay 1984: 111), Kırgız Türkçesinde cıltıra- (Yudahin 1988: 211), Anadolu ağızlarında yıldıra- (-Çkl, -Brs, -Bo, vs.) (DS 1979, 4267) şeklindedir. Kelimenin geniş ünlülü şekli için bak. yaldıra

ıldırım ~ yıldırım: Yukarıda geçen ıldır- ~ yıldır- fiilinden -m ile yapılmış isimdir. “yıldırım” anlamındaki kelime, birden parlayıp çakan, hava ile yer arasındaki elektrik boşalmasını anlatmaktadır. Dede Korkut’ta şöyle geçer: “*Gökden ıldırım ağban ivüm üzerine şakır gördüm*” (D 43-1, Ergin 1997: 99). Anadolu ağızlarında ıldırım (-Brd, -Kr) (DS 1974: 2465), Azeri Türkçesinde ıldırım (Altaylı 1994: 688) olarak geçen kelimenin y-’li yıldırım~ yaldırım~ yıldıırım~ yuldurum (Toparlı 2003: 321) gibi değişik şekilleri vardır, bunlardan daha çok yıldırım şekli kullanılmıştır. Dede Korkut’ta şöyle geçer: “*Kafirüñ üzerine gürleyeyim/ Ağ yıldırım olup şakıyayım*” (D 147-7, Ergin 1997: 172). Nehcü’l-Feradis’te ise şöyledir: “*Ol taşdın yıldırım mengizlig ot çıktı*” (30/5, Eckmann 1956: 22), Türkmen Türkçesinden şu örneği aldık: “*Göök gürledi, yıldırım çakdı.*” (Kara 2001: 112).

ıldız~ılduz~ ulduz~ yılduz~yulduz~ yüldüz: “Yıldız” anlamındaki bu kelime Dede Korkut’ta “ılduz” şeklinde geçer: “*Od kibi şılayup ılduz kibi parlayup gelen nedür*” (D128-2, Ergin 1997: 157), Yeni Tarama Sözlüğü’nde ılduz~ıldız iki şekli de gösterilmiştir (Dilçin 1983: 109). Azeri Türkçesinde ıldız~ılduz (Altaylı 1994: 688) olarak belirtilen kelime, Anadolu ağızlarında ıldız (-Af, -Isp vs) (DS., 1974: 2465) dır. Bu kelimenin Kıpçak şivelerinde y-’li yaldız~ yalduz~ yulduz~ yulduz~ yulduz (Toparlı 2003: 321) gibi şekilleri vardır. Nehcü’l-Feradis’te yılduz kelimesi şöyle geçer: “*Yüzleri yaruk yılduz tég yıştıgay*” (241/6) (Eckmann 1956: 166). Altun Yaruk’ta yultuz şeklinde geçmiştir: “*basa basa kudrukluğ yultuz toğgay.*” (434/18) (Kaya 1994: 247) “*Daha sonra kuyruklu yıldız doğacak.*” Kutadgu Bilig’de, “*Bu kökteki yulduz bir ança bezek/ Bir ança kulavuz bir ança yezek*” (128. beyit, Arat 1979: 29) “*Bu gökteki yıldızların bir kısmı süs, bir kısmı kılavuz, bir kısmı da öncüdür.*” (Arat 1088: 20) Kısasü’l-Enbiya’da “*Ol kéçe ming yulduz kökdin inip ibrahimning ewi tegresinde yığıldı.*” (54r-5, Ata 1997: 74) gibi örnekler mevcuttur.

Kelimenin Özbek Türkçesinde ince yuvarlak ünlülü yüldüz şekli vardır “*Keçäni etär kündüzdäy/ Yaruğın saçär yüldüzdäy*” “*Geceyi yapar gündüz gibi ışığını saçar yıldız gibi.*” (Coşkun 2000: 277).

ılgar: Anadolu ağızlarında rastladığımız bu kelime, “*havanın parlak, açık olması*” (-Kn) (DS 1974: 2465) anlamındadır. Bu anlama dayanarak, daha önce geçen ve Dede Korkut Hikayeleri’nde görülen “*ilk aydınlık sabah aydınlığı*” (D 11-7, Ergin 1997:78) anlamındaki “*alar*” kelimesiyle bağlantı kurmuştuk. Mukayese için bak. alar

- ılgar-:** Anadolu ağızlarında geçen bu kelime “güneş yeniden doğmak” (-Kn) (DS 1974: 2467) anlamındadır. Yine Anadolu ağızlarında bu fiille ilgi kurulabilecek ılgırtı (çörçöp yakılan küçük ateş) (-Isp) (DS 1974: 2470) kelimesi mevcuttur.
- ılgım:** Türkçe Sözlük’te “ılgım, serap” (1988: 1585) olarak açıklanan kelimeyi, H. Kazım Kadri, “uzaktan parlak görünmek mülabesesiyle serap” (1945:770) şeklinde açıklamış. Kanaatimizce ılgım ve aşağıda geçecek olan ılgın, yalkı-> yalkı-> ılkı-> ılgı- değişimi gösteren fiilden yapılmış isimlerdir. yalkım > alkım “gökkuşağı” da bu fiilden türemiştir.
- ılgın~ yalgın:** Yeni Tarama Sözlüğü’nde ılgın “ılca” (Dilçin, 1983: 109) anlamıyla geçen bu kelime, Anadolu ağızlarında şu anlamlarda kullanılır: “serap” (-Zn, -Ada), “hayal” (-Çr), “yazın güneş ışığının yerden yansmasıyla görülen titrek parıltı” (-Zn, -İç), “az sıcak, ılık” (-Ada, -Niğ) (DS 1974, 2469). Bu kelimeyle bağlantı kurulabilecek yalgın kelimesi, Türkçe Sözlük’te “ılgım, serap” (1988: 1585) olarak açıklanmış. Yalgın kelimesini, H. Kazım Kadri, “uzaktan parlak görünmek mülabesesiyle serap” (1945:770) şeklinde açıklamış. Karşılaştırmak için bak. ılgım
- ılık:** Türkiye Türkçesinde “soğukla sıcak arası, ne soğuk ne de sıcak” anlamlarıyla “ılık” (Türkçe sözlük, 1988: 662) olarak geçen kelime, Azeri Türkçesinde aynı anlamlarda “ılığ” (Altaylı, 1994: 689) şeklindedir. Kelimenin y-’li ve son ses ünsüzü -k düşmüş şekilleri için bak. yılı
- ılışla-:** Anadolu ağızlarında rastladığımız bu kelime, “bir şey parlamak, ılıdamak” (-Kr) (DS 1974: 2472) anlamındadır.
- ılkı-:** Anadolu ağızlarında “serap görünmek” (-Kn) (DS 1974: 2473) anlamıyla geçmektedir. Yukarıda ele aldığımız ılgın ve ılgım “serap” kelimesi de bu fiilden yapılmış isim olmalı. Yine Anadolu ağızlarında görülen ılkışma “gün doğmadan önce görünen ilk ağartı, tan zamanı” (-Af) (DS 1974: 2473) da bu fiilden yapılmış isimdir. “Gökkuşağı, ışık” anlamlarındaki yalkım ~ alkım kelimesi bu fiilin geniş ünlülü y-’li şeklinden “yalkı-” fiilinden türemiş olmalı. Karşılaştırmak için bak. alkım~yalkım, ılgım, ılgın~yalgın
- ilifle-:** Anadolu ağızlarında “alevlenmek” (-İç) (DS 1974: 2523) anlamıyla kullanılan bu kelime yalavla- > yalavla- > yilifle- > ilifle- gelişimine uğramış olmalı. Karşılaştırmak için bak. alav~yalav~yılav
- ilişle-:** Yine Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz ve “parlamak, tutuşmak, yanmak” (-İç) (DS.1974: 2528) anlamlarını taşıyan bu kelime, yal-ı-ş > yılış > yılış > iliş isminden +le- ile yapılmış fiildir.
- ülpüldeş-:** Kelime Türkmen Türkçesinde, “parıldamak” anlamıyla şu örnekte geçer: “Yuv gülleri ülpüldeşsin/ Çaar tarapa atır saçsın.” “Yıka çiçekleri parıldasın, dört bir yana güzel koku yaysın.” (Kara 2001: 84) Kelimeyi karşılaştırmak için bak. yalpılda-
- yal:** Bu kelimeyi H. Kazım Kadri, “parlak, mücella, sâde, çıplak, alev, aydınlık, yalın, şule” (1945: 768) şeklinde açıklamış. Kelimenin ilk anlamı belki “parlak”iken, sade ve çıplak olanın meydana, açık, göze hemen ilişir olması yani göze parlaması mantığından hareketle, bir anlam değişmesi sonucu kelime anlamlar için de kullanılmış.Türkiye Türkçesinde bu kelimenin başka bir şekli de dal “çıplak, yalın”(Türkçe Sözlük, 1988: 331) dır.
- yal-:** Divanü Lugati’t-Türk’te yal- “yalınmak, alevlenmek; (yara) iltihaplanmak; güneş yüzü yalayarak çalıp karartmak, ot yaldı: ateş alevlendi; kün yüzüg yaldı: güneş yüzü yaladı, çaldı ve kararttı” (Atalay 1986:III/63) şeklinde açıklanan kelime, Kutadgu Bilig’de şöyle geçer: “Bu kün toğdı ilig bu şılkı bile/ Yarudı ajuñka kün ay teg yala” (415. beyit, Arat 1979/56) “Hükümdar KünTogdı böylece bu tabiatı ile güneş ve ay gibi parlayarak dünyayı aydınlattı” (Arat, 1988:40). Kelime Teleüt Türkçesinde y-> ç- değişimiyle “ışık saçmak, parıldamak” (Sırkaşeva, 2000: 11) şeklindedir.

yalabı-: Bu fiil, yalap “*parıl, ışıl*” (Dilçin 1983: 231) isminden (yalap + ı-> yalabı-) +ı- ile yapılmış bir fiildir. Kelime Türkiye Türkçesinde “*yalabımak: parıldamak, parlamak, ışıldamak, şimşek çakmak*” (Türkçe Sözlük: 1583) anlamlarındadır. Dede Korkut’ta şu örnekte geçer: “*Yalap yalap yalabıyan ince tonlum*” (D 199-7) (Ergin 1997: 197). Anad. Ağz. da “*ışık yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek, şimşek çakmak*” (-Uş, -Af, -Isp vs.), “*düzgün ve parlak duruma gelmek, güzelleşmek*” (-Bo) gibi anlamlarla, “*yalabumak*” (-Or), “*yalpımak*”(-Isp) gibi şekiller gösterir.(DS 1979:4133) Yine bu fiilden yapılmış yalabıt- ise Anadolu ağızlarında “*ışık saçarak aydınlatmak*” (-Isp, -Es, -Mğ), “*Tıraş ederek parlatıp güzelleştirmek*”(-Bo) (DS 1979: 4233) anlamlarını taşır.

yalabık: Genel olarak “şimşek, parlak, düzgün” anlamlarına gelen bu kelime yukarıdaki yalabı- fiilinden yapılmış bir isimdir

Anadolu ağızlarında yalabık, “*şimşek*” (-Mn,-Ay, vs), “*güzel, yakışıklı, sevimli*” (-Uş, -Isp vs.), “*cıvalı, parlak, düzgün*” (-Isp, -Dz, -Ay vs.) (DS 1979: 4132) gibi anlamlar taşır.

yalañ: “Yalañ ~ yalan” şekillerinde kullanılmış olan ve genel olarak “*yalın, çıplak*” anlamı taşıyan bu kelimeyi tereddütle aldığımızı belirtelim. Hüseyin Kazım Kadri, kelimeyi “*parlak, saf, sâfi*” (Kadri 1945: 771) şeklinde tarif etmiş. Sâde ve çıplak olanın açık, meydanda olması ve göze çabuk parlamasıyla ilgi kurularak kelime bu anlamları da karşılamış olabilir. Örnek olarak yalın yüzlü derken de “yüzü tüysüz tüyü alınmış, düzgün, parlak yüz”ü kastetmiş oluyoruz.

Kelime, Yeni Uygur Türkçesinde yalañlık “*yalınlık, açıklık, çıplaklık*” (Necip, 1995: 455), Karaçay Türkçesinde calan “*yalın, çıplak*” (Pröhle 1991: 18) şeklindedir. Türkiye Türkçesindeki “*düz, açık ve geniş yer, meydan, saha, orman içinde düz ve ağaçsız yer, düzlük*” anlamındaki “alan” (Türkçe Sözlük 1988:45) kelimesi ile Kazan Türkçesindeki “*ormanda alan, açıklık, meydan*”(Kadri 1945: 774) anlamındaki “yalan” kelimeside bu kelimeyle alakalı olmalı.

Kelimenin uzatılmış “yalañaç: çıplak, yalın” şeklinden türetilmiş yalañaçla- “*ortaya çıkarmak*” (Toparlı 2003: 307) yani bir şeyi aydınlığa, açıklığa kavuşturmak anlamı da görüşümüzü desteklemektedir. Bu kelimenin “yalnız, tek, sade” anlamındaki başka bir uzatılmış şekli “yalañuz” dur. Yalgız, yalguz, yalñuz, yalunguz, yaluñuz, yalığız, yalığız (Toparlı 2003: 308) gibi şekillerle görülür. Kelime, Teleüt Türkçesinde d’añıs “*bir tek, yagane*” (Sırkaşeva 2000: 22), Kazak Türkçesinde calkı “*tek, eşsiz*” (Oraltay 1984: 88) şeklindedir.

yalap: “Parıl, ışıl” anlamındaki bu kelime daha çok ikileme olarak kullanılmıştır: “*yalap yalap yanmak: parıl parıl parlamak*” (Dilçin 1983: 231). Dede Korkut’ta şöyle geçer: “*Yalap yalap yalabıyan ince tonlum/ Yir basmayup yorıyan selvi boylum*” (D 199-7, Ergin 1997: 197), Anadolu ağızlarında yalap “*parıltı*” (-Bil, -Vn, -Yz.), “*ivedi*” (-Sn, -An), “*ekmek pişirirken fırına atılan odun*”(-Gr), yalap yalap “*parıl parıl*” (-Isp, -Ay) (DS., 1979: 4140) gibi anlamlar görülür. Bu isimden yalap+ ı-> yalabı- “parlamak” ve yalap+ır-> yalpır-> yalbır- ~ albır- “parlamak” fiilleri yapılmıştır. Karşılaştırmak için bak. yalabı-, albır- ~ yalbır-

yalavaç: Eski Türkçede yalawaçı, yalawaç, yalabaç şekilleri de olan kelimeyi, Gabain, “*yalvaç, elçi; y.burhan (Maniheizm’de) ışıkla gönderilmiş, mehdi*” (Gabain 1988: 308) şeklinde açıklamıştır.

yalbır ~ yılbır: Anadolu ağızlarında daha çok ikileme olarak kullanılır: yalbır yalbır “*parıl parıl*” (-Dz, -Bo vs.) (DS 1979: 4142). Anadolu ağızlarında kelimenin yılbır şekli de vardır: yılbır “*parıltı*” (- Gr), yılbır yılbır “*parıl parıl, yanıp sönmek*” (-Bo, -Zn, -Sv), yılpır “*parıltı*” (-Gr), yılbır yılbır “*ivedi*” (-Çkr, -Or, -Krk)

Anadolu ağızlarında kullanılan yıldıramak “*parıldamak*”(-Bo, -Zn) (DS 1979: 4266) bu isimden yapılmış fiildir (DS 1979: 4266). Bu fiilden de yalbirdak “*yalnız*” (-Ky), “*parlak*” (-Nğ) (DS 1979: 4142) ismi yapılmış.

yalbıra-: yalpır >yalbır “*parıl, ışıl*” (-Dz, -Bo vs.) (DS. 1979: 4142) isminden + a- ile yapılmış fiildir. Türkmen Türkçesinde yalbıra- “*parıldamak, parlamak*” (Çeneli 1982-83: 79), Teleüt Türkçesinde d’albıra- “*yanmak*” (Sırkaşeva 2000: 21) şeklindedir.

yalçık: “Ay” anlamındaki bu isim Ay’a parlaklığından dolayı verilmiş olmalı. H. Kazım Kadri, kelimeyi “*parlak ay*” olarak açıklamış. (1945: 770) Kutadgu Bilig’de şöyle geçer: “*Bularda eng altın bu yalçık yorır/Yaşık birle utru bakışsa tolır*” (Arat 1979: 137) “*Bunlardan en altta bu Ay dolaşır; Güneş ile karşı karşıya gelse, dolunay haline gelir.*” (Arat 1988: 21).

yalçın: Türkiye Türkçesinde “*düz, sarp, kaygan*” (Türkçe Sözlük 1988: 1584), Azeri Türkçesinde “*çok dik, sarp, çıplak ve kaygan*” (Altaylı 1994: 1215) anlamları bulunan kelimeyi, H. Kazım Kadri, “*düz ve parlak (kaya)*” (1945: 770) şeklinde açıklamış. Yeni Tarama Sözlüğü’nde “*cıralı, parlak*” (Dilçin 1983: 231) olarak geçen kelimenin, Kıpçak şivelerindeki “*yalım kaya: yalçın kaya*” (Toparlı 2003: 308) karşılığı, yalım ve yalçın’ın aynı kökten geldiğini gösteriyor. Tuva Türkçesinde de *çalım*, “*kaya*” (Arıkoğlu 2003: 20) anlamındadır.

Bunlara dayanarak, yalçın kelimesi için, “ağaçsız, çıplak, düz, kaygan, bu sebeple de parlak görünen (kaya)” izahı yapılabilir.

yaldır~ yaltır: Daha çok, “*yaldır yaldır: parıl parıl*” (Dilçin 1983: 231) şekliyle ikileme olarak kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde, caltır- cultır etüv “*pırl pırl olmak*”; caltır bas “*başında saç bulunmayan*”; caltır köl “*parlayan, temiz göl*” (Oraltay 1984: 89); Kırgız Türkçesinde, caltır “*parlak*” (Yudahin 1988: 171) gibi kullanılışları görülen kelime, daha sonra geçecek olan “*yalt~yaltıl*” şekilleri bulunan “*parılta, parlaklık*” (Necip 1995:457) anlamındaki kelimelerle yapı ortaklığı taşır

Kelimeyi karşılaştırmak için bak. yalt ve yaltıl. Bu kelimenin dar ünlülü ve y’siz şekli için bak. ıldır ~ yıldır.

yaldır-: “*Yalt: parlak*” (Kadri 1945: 775) isminden +r- ile yapılmış fiildir. Yukarıda geçen yalap+r-> yalpır- > yalbır- örneğinde de aynı ek vardır +r eki, olma, bulunma, durum bildiren veya bir ismin gösterdiği duruma dönüşme anlamı veren fiiller türetir: kaygur-, eskir-, özger- vb. (Korkmaz 1995: 174). Bu kelimenin anlamının “parlamak” olup anlamda geçişlilik bulunmadığı ve fiilden fiil yapma eki -dır/ -dir- ‘inde çok eski dönemlerde yuvarlak ünlülü olacağı (Ergin 1985: 213) göz önüne alırsa, -dır/ -dir- yerine isimden fiil yapma eki +r’yi düşünmek gerekir. Çünkü fiilin Eski Türkçede yaltır- şekli “*ateşi alevlendirmek*” (Atalay 1986: III/97) gibi geçişlilik anlamı taşıırken “*yaltır-*” şekli, “*parlamak, ışık saçmak*” (Caferoğlu 1993: 184) gibi geçişsizlik bildirir.

Anadolu ağızlarındaki yaldırık “*şimşek*” (-Kü) (DS 1979: 4143) ile çeşitli şivelerdeki yaldırış “*parlayış, parılta*” (Dilçin 1983: 231), yaldırım “*yıldırım*” (Toparlı 2003: 308) bu fiilden yapılmış isimdirler.

yaldıra- ~ yaltıra-:Yukarıda geçen yaldır “parıl, ışıl” isminden + a- ile yapılmış fiildir. Divanü Lugatî’t-Türk’te “*yaldıra- ~ yoldra- ~ yoldrı-: az ışımak*” (Atalay 1986: III/437) şekillerinde geçen bu fiil eski Uygur metinlerinde yaltra- “*parlamak*” (Caferoğlu 1993: 184); Yeni Tarama Sözlüğü’nde yaldıra- ~ yaldıra “*parlamak*” (Dilçin 1983: 231) şeklinde geçmektedir.

Kelime, Türkmen Türkçesinde yaldıra- ve dar ünlülü yıldıra- şeklinde devam eder: “*Altın dâldir, yaldırar ol. Mercen dâldir yıldırar ol.*” (Kara 2001: 130), Kırgız Türkçesinde caltır- “*yıldıramak, yalabımak*” (Yudahin 1988: 171),Tatar Türkçesinde yaltıra- “*Alıstın uk yaltırıp kürenedér:Ta uzaktan parıldayarak görünür.*” (14/13, Şahin 1999: 117), Kazak Türkçesinde caltırav “*parlamak, ışıdamak*” (Oraltay 1984: 89), Teleüt Türkçesinde d’altıra- “*parıldamak*” (Sırkaşeva 2000: 21) şeklindedir.

Bu fiilden, yaldırak “*ak, parlak, ışıklı*” (Dilçin 1983: 231), Anadolu ağızlarında, yaldırayık “*elektrik*” (-Bil), yalturak “*kuyruklu yıldız*” (-Sm) (DS 1979: 4150) gibi isimler yapılmıştır. Fiilin dar ünlülü şekli için bak. ıldıra-~ ildira-~ yıldıra-

yaldırı- ~ yaltırı-: “*Parlamak*” anlamındaki bu fiil de yaldır “*parıl, ışıl*” isminden +ı- ile yapılmış fiildir. Eski Türkçede daha çok yaltırı- (Gabain 1988: 308), (Caferoğlu 1993: 184) şeklindedir. Altun Yaruk’ta şöyle geçer: “*tegirmi körkle yaruk yaltrık üze kopdın singar yirtinçüleriğ barça bütürü yarutu yaltritu turur*” (92/19) (Kaya 1994: 103); Divanü Lugati’t-Türk’teki yaldırık ~ yoldruk ~ yuldrük “*cilalı, parlak, süslü*” (Atalay 1986: III/432), Uygur metinlerindeki yaltrık “*parlaklık, ışık*” (Caferoğlu 1993: 184) bu fiilden yapılmış isimdir.

yaldız: Türkiye Türkçesinde “*Eşyaya altın veya gümüş görünüşü vermek için kullanılan, sıvı veya yaprak durumundaki altın, gümüş ve bunların taklidi olan madde*” (Türkçe Sözlük 1988: 1584) anlamıyla kullanılan kelime, Azeri Türkçesinde de hemen hemen aynı anlamdadır: *yaldız* “*Yaprak halinde yapıştırılan veya erimiş halde sürülen altın, gümüş veya bunların taklidi; parlak, mec.süslü, güzel*” (Altaylı 1994: 215), Kıpçak şivelerinde *yaldız*~ *yalduz*~ *yılduz*~ *yulduz*~ *yulduz* kelimelerinin hepsi “*yıldız*” anlamını karşılamaktadır. (Toparlı 2003: 308) Kanaatimizce bu kelime yaldır “*parıl, ışıl*” kelimesinin, Altay dillerinde var olan r // z (*Es.T. yaz: ilkbahar = Mo.niray = Ma.narhun = Ko. nyerim=Çuv.sur. Tuna 1992: 25*) denkliğiyle kullanılan bir şekli olmalı.

yalı-: “*Parlamak*” (Kadri 1945: 770), (Atalay 1967: 141)

yalım: Türkçe Sözlükte, “*yalım: alev, bıçak gibi kesici araçların keskin yüzü*” (1988: 1585) şeklinde açıklanan, Anadolu ağızlarında “*yalım: ateş, sıcaklık*” (-Hat) (DS., 1979: 4145) olarak geçen kelime, Divanü Lugati’t-Türk’ta “*sarp, dik, yalçın*” (Atalay 1986: III/19, 20) anlamındadır. Tuva Türkçesinde *yalım* > *çalım* kelimesi “*kaya*” (Arıkoğlu 2003: 20) olarak belirtilmiş. Bu açıklama şekillerinden *yalım*’ın, “*alev, kesici aletlerin keskin yüzü, yalçın kaya*” anlamlarının mevcut olduğu anlaşılıyor. Bu da gösteriyor ki *yalım* kelimesi çalışmamızda daha önce geçen “*yalçın*” kelimesi ile aşağıda geçecek olan *yalman* “*kesici aletlerin keskin yüzü*” kelimesiyle kök ve anlam birliği taşımaktadır. Anlaşılan o ki “*ağaçsız, çıplak, kaygan*” olan şey, göze keskin ve parlak olarak görünmektedir.

yalın: Genel olarak “*alev*” (Türkçe Sözlük 1988: 1585) anlamıyla kullanılmıştır. Altun Yaruk’ta şöyle geçer: “*teginçsiz tamuda toğmuş tüşmiş tnlıglar yalınayu turur ört yalın üze*” (99/15, Kaya 1994: 106) “*Gidilmeyesi cehennemde, dünyaya gelmiş ve cehenneme düşmüş olan canlılar ateş, alev içinde yanarlar*”; Kutadgu Bilig’de, “*irig sözlemgil kişike tilin / irig til ot ol kör küyer teg yalın*” (1415. beyit, Arat 1979: 159) “*İnsanlara kaba söz söyleme; kaba söz alev alev yanan bir ateştir.*” (Arat 1988: 111); Nehcü’l-Feradis’te *yalıng* olarak geçer: “*Dünyâdın barmışdın song tüşimde körer men ot yalıng içinde turur.*” (Eckmann 1956: 18/8)

Kelime, y-> ç- değişimiyle Tuva Türkçesinde *çalın* “*yalım, alev*” (Arıkoğlu 2003: 20); Kazak Türkçesinde *calın* (Oraltay 1984: 89); Teleüt Türkçesinde d’alın (Sırkaşeva 2000: 21); Yeni Uygur Türkçesinde *yélincaş* “*tutuşma, alevlenme, coşma*” (Necip 1995: 465); Anadolu ağızlarında *yalın* “*çıplak*” (-Dz), “*düz*” (-Çkr), “*ince*” (-Ks), “*parlak*” (Ank); “*yazın esen sıcak rüzgar*” (-İz) (DS 1979: 4145) şekil ve anlamlarıyla geçer.

yalın-: Kutadgu Bilig’de “*yanmak*” anlamıyla şöyle geçer: “*Tirilsüni terken kutı ming kutun/Yalınsunu körmez karağı otun*” (121. beyit, Arat 1979: 29) “*Devletli hükümdar bin saadet içinde yaşasın; çekemeyenlerin gözleri ateşte yansın.*” (Arat 1988: 20) A.Von Gabain, kelimeyi “*yalıñ-: alevlenme*” şeklinde göstermiş. (1988: 308) Anadolu ağızlarında geçen *yalıngı* “*birden parlayan, parlayıp sönen, çalı çırpı alevi*” (-Mn, -Ada) (DS 1979: 4146) bu fiilden yapılmış isim olmalı.

yalına-: “*Yalın: alev*” kelimesinden + a- ile yapılmış fiildir. “*Alevlenme, yanmak, parlamak*” anlamındaki bu fiil Altun Yaruk’ta şöyle geçer: “*yaruk yaltrıklıg itiglig yaratıglıg ertingü yalınayur*” (112/10) (Kaya 1994: 111) “*parlak, aydınlık, süslü, gösterişli olarak*

fevkalade parlıyor”; Kısasü'l-Enbiya'da ise şöyledir: “*Ol kıyāmet kün şefā'atnīñ kırını
ķurşaban yalnayı turğan tilindin ʿāsi yulğan muştafā*” (2r-12, Ata 1997: 3). A.Von
Gabain, kelimeyi “*yalıña-: alevlenmek*” (1988: 308) şeklinde kaydetmiş.

yalınlan-:“Yalın: alev” isminden +la-n- ile yapılmış fiildir. “alevlenmek” anlamındaki bu kelime Atabetü'l-Hakāyık'ta şöyle geçer: “*Yalınlansa tutnup gazab hîkd otı / hālīmlik suvın saç ol otu öçür*” (339. beyit. Arat 1992: 67) “*Hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak alevlenirse yumuşaklık suyunu serp ve o ateşi söndür.*” (Arat, 1992:94) Kırgız Türkçesinde calında- “*yalınlamak, alevle-, alev alev yanmak*” (Yudahin, 1988: 169); Kazak Türkçesinde calındav “*alevlenmek, güçlenmek*” (Oraltay, 1984:89) şeklinde geçen kelime, Yeni Tarama Sözlüğü'nde damak n'li yalınlan- “*parlamak, ışıldamak*” (Dilçin, 1983: 232) olarak tespit edilmiş.

yalkı: Anadolu ağızlarında “*ışın*” (-Kn) (DS 1979: 232) anlamıyla geçmektedir. Yal- fiilinden -kı/ -gı ile yapılmış isim olmalı.

yalkın: Tatar Türkçesinde “*alev, ateş*” anlamındaki bu kelime yal- fiilinden “yangın” örneğindeki gibi -kın/ -kin ekiyle yapılmış isim olmalı. Bir örnekte şöyle geçer: “*Yözēm yaktı bulgan bélen / eçēm yana yalkın-ut*” “*Yüzüm gülmekle birlikte, benim içim yanar ateşte.*” (282/4, Şahin 1999: 193); Kazak Türkçesinde ise kelime, calkın “*alev*” (Oraltay 1984: 88) şeklindedir.

yalman: “*Kesici ve batıcı araçların kesen veya batan bölümü*” (Türkçe Sözlük 1988: 1586), “*Kılıcın, bıçağın, mızrağın ağızı veya ucu.*” (Dilçin 1983: 986) şeklinde açıklanan bu kelime de kanaatimize göre, ele aldığımız *ya- köküne dayanıyor. H. Kâzım Kadri bu kelimeyi, “*sarp, sivri ve yalçın tepe, parlaklık, yalın*” (Kadri 1945: 770) şeklinde açıklamış. Anadolu ağızlarında yalman “*düzgün, parlak, yassı taş*”(-İç), “*dik, sarp, ufalanmaya elverişli, kaypak, yumuşak*” (-Ks) (DS. 1979: 4148), yılmanık “*düz, parlak*” (-Çkr, -Çr) (DS, (DS. 1979: 4272) gibi şekil ve anlamlarla görülür.

Yukarıda belirttiğimiz gibi aynı kökten gelen “yalım” ve “yalçın” kelimeleri de hemen hemen aynı anlamları taşımaktadır. bak. yalım ve yalçın

yalngu-: “*Tutuşmak*” anlamındaki bu fiile Kutadgu Bilig'de rastladık: “*çiçeklikte sandvaç ünün sumlıdı / üdik- lig eşitti köngül yalngudı*” (5972. beyit, Arat 1979: 592) “*Bahçede bülbül yabancı bir dilde bir şeyler söyledi; bunu duyan sevdalının gönlü tutuştu.*” (Arat 1988:427)

yalp ~ yılp: “*Parıl, ışıl*” anlamındaki bu kelime, Anadolu ağızlarında ikileme olarak “*yalp yalp: ışıl ışıl*” (-Gaz) (DS., 1979: 4149), yılp yılp “*pırl pırl*” (-Gr, -Gaz, -Sv) (DS., 1979: 4272) şeklinde geniş ve dar ünlülü kullanılmaktadır. Bu kelime, fiilden isim yapma eki -p ile (Eski Türkçesinde tolp “bütün, hep”, kop “bütün” ko: koymak) (Gabain 1988: 54) yapılmış olmalı.

yalpılda-: Türkmen Türkçesinde yalpılda- “*parlamak*” şeklinde geçer: “*Zerem däldir, gövherem däl, yakudam däl yalpıldar ol.*” (Kara 2001: 131) yalpıl isminden + da- eki ile yapılmış fiildir.

Fiilin ünlü daralmasına uğramış şekli Türkmen Türkçesinde yılpılda- “*parıldamak, ışıldamak*” (Kara 2001: 218), Kırgız Türkçesinde cılpılda- “*hızlı bir hareket yapmak, çevik ve sokulgan olmak, yaltaklanmak*” (Yudahin 1988: 210) şeklindedir.

yalrat-: Divanü Lugati't-Türk'te, yolrit- ~ yolrat- şekilleri de olan fiil “*parlatmak, yalabıtmak*” anlamındadır. Eserde şöyle geçer: “*ol ot yolrittı: o, ateşi alevledi: ol kunganı yolrattı: o, güğümü parlattı.*” (Atalay 1986: II/353).

yalt: Divanü Lugati't-Türk'te, yalt “*yalçın, sert; yalt kaya:yalçın kaya, sert kaya*”(Atalay 1986: III/7) şeklinde açıklanan kelimeyi H. Kazım Kadri, yalt “*parlak*” şeklinde

açıklayıp “*Toğdu maşrıktan bu İslâmning kuyaşı yalt edip (Vâkıfülcelâli)*” örneğini vermiş (1945: 775).Yeni Uygur Türkçesinde de yalt-yult “*parıltı*” şekli mevcuttur. (Necip 1995: 457).

Bu kelime de -t eki ile (Eski Türkçede adırt “fark, ayırma”, urunt “kavga” vs. Gabain 1988: 55) yal- fiilinden yapılmış isim olmalı.

yaltañ: Kırgız Türkçesinde caltang “*temiz, açık beyaz, bembeyaz; kök caltang taş: düz, kaygan taş*” (Yudahin: 1988: 170), Kazak Türkçesinde caltan “*açık beyaz. Bizdin bağıımızga küin sol kezde caltan boldı: Bizim bahtımıza o günlerde gün açık beyaz oldu.*” (Oraltay, 1984: 89) şeklinde geçer.

yaltıl: Kırgız Türkçesinde bu isimden türemiş caltılda- “*göz kamaştırırcasına parlamak*” (Yudahin 1988: 171) fiili vardır. “Yalt: parıltı” isminden +l ile (yaşıl, kızıl, dördül, kumul vb. Banguoğlu 1990: 177) yapılmış isim olmalı. Bu kelimenin ünlü daralmasına uğramış olan yıltıl > cıltıl şeklinden Kazak Türkçesinde cıltılda “*ışıldamak, ışık bir yanıp bir sönmek*” (Oraltay 1984: 111), Kırgız Türkçesinde cıltılda- “*yıldırımak*” (Yudahin 1988: 211), Karaçay Türkçesinde cıltılla- “*kıvılcımlar saçarak parlamak*” (Pröhle 1991: 23) şekillerini tespit ettik.

yaltur-: Divanü Lugatı’t-Türk’te yalturmak “*ateşi alevlendirmek*” (Atalay 1986:III/97) şeklinde açıklanmış. Bu fiilin yaldır- ~ yaltır- ‘tan farkı, yaltır- fiilinin +r - ile isimden yapılmış bir fiil olmasına karşın yaltur fiili, -tur-/ -tür- ile fiilden yapılmış bir fiildir ve geçişlilik bildirir. Geçişlilik bildiren -tur- ekinin bu dönemde yuvarlak ünlülü olması da bunu doğrulamaktadır. Karşılaştırmak için bak. yaldır-

yalvı ~ yelvi: “*Büyü, sihir*” anlamındaki bu kelime, büyüünün daha çok ateşle yapıldığı mantığına dayandırılarak bu köke bağlanabilir. Kelime, Divanü Lugatı’t-Türk’te yalwı ~ yelwi şeklinde geçer: “*Yalwin anıng közi / Yelkin anıng özi/ Tolun ayın yüzi/ Yardi mening yürek*” “*Onun gözü büyüüdüür, onun özü konuktur. Yüzü ayın ondördüdüür. Benim yüreğimi parçaladı*” (Atalay 1986: III/33). Gabain, kelimeyi yälwi ~ yilwi “*büyü*” olarak tespit etmiş (1988: 310). Anadolu ağızlarında yalvı “*büyü*” (-Ba) şekli yanında yalgı (-Ank) (DS 1979: 4143) şeklinin de bulunması yalvı kelimesinin eğer yal- fiilinden doğrudan doğruya -gı eki ile yapılmamışsa, tıpkı yalav “alev” kelimesinin yalangu> yalañu> yalagu> yalavu > yalav gelişimini takip etmesi gibi bu kelimenin de yal-ı-n-gı> yalñı> yalgı > yalgı> yalvı gelişimini takip edebileceğini düşünebiliriz.

Kelimeyi karşılaştırmak için bak. alav ~ yalav ~ yılav

yılçır: Türkmen Türkçesinde yılçır “*parlak*”(Çeneli 1982-83: 82),Tuva Türkçesinde çılçırık “*gözler kamaşma*” (Arıkoğlu 2003: 24).

yılı: Eski Türkçede yılığ “*ılık, sıcak*” (Gabain 1988:310) şeklinde olan kelime, Türkmen Türkçesinde yılı “*sıcak, ılık, şefkatli*” (Kara 2001: 218),Yeni Uygur Türkçesinde jiliğ “*ılık*” (Necip 1995: 183), Tuva Türkçesinde çılığ “*ılık*” (Arıkoğlu 2003: 24), Kazak Türkçesinde cılı (Oraltay 1984: 112). Kırgız Türkçesinde cıluu “*ılık, ılıklık: cıluu süylösö cılan iyinden çıgat: Yumuşak konuşulsa, yılan bile ininden çıkar.*” (Yudahin 1988: 211), Türkiye Türkçesinde “*ılık*” şeklindedir.

Kelimenin y-’siz şekli için bak. ılık

yılma: Kırgız Türkçesinde y-> c- değişimiyle cılma “*pürüzsüz, ayak kaydıran; cılma taş: kaypak, pürüzsüz taş*” (Yudahin 1988: 210) şeklinde geçer. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde bu kelimeyle ilgi kurulabilecek yılmağay “*yalabık, sakalsız*” (Toparlı 2003: 321) kelimesine rastladık.

yılmanık: Anadolu ağızlarında “*düz, parlak*” (-Çkr, -Çr) (DS 1979: 4272) anlamındaki bu kelime Kıpçak şivelerinde yılmanuk “*yalabık, sakalsız*” (Toparlı 2003: 321) şeklinde geçmektedir. Daha önce geçen *yalman* ve *yılma* kelimeleriyle mukayese için bak. yalman, yılma

yılsığ: Göktürk Abideleri'nde geçen ve anlamı, “muşteşem, parlak”(Orkun 1987: 894) olarak belirtilen bu ismi tereddütle aldığımızı belirtelim. Kelime, abidelerde şöyle geçer: “neñ yılsığ budunka olurmam, içre aşsız, taşra tonsuz, yabız yablak budunda üze olurtum.” “Muhteşem bir kavmin üzerine hakan olmadım. İçte aşsız, dışta elbisesiz korkak ve zavallı bir kavmin üstüne hükümdar oldum.” (ID26) (Orkun 1987: I/42)

yıltın: Kazak Türkçesinde cıltın etüv “âniden görünerek kaybolmak” (Oraltay 1984: 111), Karaçay Türkçesinde cıltın “kıvılcım” (Pröhle 1991: 23), Nogay Türkçesinde yıltın “kıvılcım”(Atay 1998: 330) şeklindedir. Mukayese için bak. altın

yula: “Kandil, meş’ale” anlamındaki bu kelime, Eski Uygur metinlerinde yula~ yulağ ~ yulağ ~ yulka (Caferoğlu 1993: 198) şekillerini gösterir. Gabain, “yul-a: meş’ale” ile “yulğak: aydınlık, ıyık” kelimelerinin aynı kökten geldiğini belirtmiştir. (1988: 52) Kelime Kutadgu Bilig’de şöyle geçer: “Turup çıktı sewnü қапуғқа күле/ Ögi köngli açılıp yaradı yula” (601. beyit, Arat 1979: 76) “Ay Toldı kalkıp, sevinerek ve gülererek huzurdan çıktı; akli ve gönli açılıp yolunu meş’aleler aydınlattı.” (Arat 1988: 54) Kelime, Tuva Türkçesinde cula “kandil” (Arıkoğlu 2003: 26), Teleüt Türkçesinde d’ula “ölenin ruhu” (Sırkaşeva 2000: 32) anlamındadır.

yula-: Hüseyin K. Kadri, kelimeyi yola- “ışımak, aydınlanmak”(1945: 867) şeklinde göstermiş. Yukarıdaki yula “kandil” kelimesinin “yulağ” şeklinin de bulunması böyle bir fiilin varlığını, yulağ > yula isminin bu fiilden -ğ ile yapıldığını göstermektedir.

yülü-: “Tıraş etmek” anlamındaki bu kelimeyi, tıraş olunan şeyin pürüzsüz, tüysüz, kaygan ve parlak olduğunu düşünerek akrabalığa dahil ettik. Divanü Lugati’t-Türk’te yüli- ~ yülü- (Atalay 1986: III/90) şeklinde geçen kelime, Karaçay Türkçesinde cülü- (Pröhle 1991: 25), Tuva Türkçesinde çülü- (Arıkoğlu 2003: 27) dir. Anadolu ağızlarındaki yalgu “ustura” (-Zn) (DS., 1979: 4143) kelimesi bu konudaki görüşümüzü destekler niteliktedir. Anadolu ağızlarında aynı kökten gelen yalabıt- fiili de “ıyık saçarak aydınlatmak” (-Isp, -Es, -Mğ), “Tıraş ederek parlatıp güzelleştirmek”(-Bo) (DS 1979: 4233), Kıpçak Türkçesinde yılmağay “yalabık, sakalsız” anlamını taşır.

4) n’li gövde türevleri

yanar: Türkçe Sözlük’te, “Birleşiminde karbon bulunan maddeler, ısı ve ışık yayarak küll durumuna geçip yok olmak” (1988: 1591) şeklinde açıklanan kelime, Nehcü’l-Feradis’te şöyle geçer: “Ol miqdār ot yandı kim havādın kuşlar uçup keçse köyer erdiler.” (217/6, Eckmann 1956: 149) Azeri Türkçesinde yanmağ “alevlenmek, ateşlenmek, ateş almak, ııldamak, parıldamak, görünmek, ortaya çıkmak” (Altaylı 1994: 1219) anlamları taşır. Kelime, Kırgız Türkçesinde can- (Yudahin 1988: 174), Kazak Türkçesinde can- (Oraltay 1984) şeklindedir.

yanalak: Anadolu ağızlarında geçen bu kelime, “meyve kurutmaya ayrılmış yer” (-Nş) (DS 1979: 4159) anlamındadır.

yanar: “Iluca, kaplıca” (Dilçin 1983: 233)

yandık: “Baklagillerden, sıcak ve kurak bölgelerde yetişen, sarımtırak küçük tohumlarından kudret helvasına benzer bir madde elde edilen bitki” (Türkçe Sözlük, 1988: 1589), “dikenli bir ot” (Kadri 1945: 784); yandık ~ yandak “devedikeni” (Dilçin 1983: 233) şekillerinde açıklanan kelime, Türkmen Türkçesinde yandak “Gövdesi dikenli küçük ve kırmızı çiçekli bir bitki.” (Kara 2001: 215), Kıpçak şivelerinde yandak “diken” (Toparlı 2003: 310) olarak geçer.

Yandık bitkisinin güneş altında yanıp dikenleşmesi mantığını kullanarak bu kelimeyi de akraba kelimelere dahil ettik.

yandır-: Türkçe Sözlük’te “yandır-: yanmasına sebep olmak, yakmak” (1988: 1589) şeklinde tarif edilen kelime eski metinlerde “yandır-” olarak geçer: Nehcü’l-Feradis’te

“Ot yandırdılar tağı köçtiler” (Eckmann 1956: 41/17), Dede Korkut’ta, “*Kāfiri şamış kibi od oluban yandırırım*”(D 147-8, Ergin 1979: 172) örnekleriyle geçer. Kelime, Azeri Türkçesinde yandırmag “yanmasına sebep olmak, tutuşturmak, karartmak” (Altaylı 1994: 1218), Kırgız Türkçesinde candır- “*tutuşturmak, yakmak*” (Yudahin 1988: 175) şeklindedir.

yangal: Anadolu ağızlarında geçen bu kelime “çok sıcak” (-Kn) (DS 1979: 4164) anlamındadır.

yangar: Anadolu ağızlarında geçen bu kelime “sıcak kanlı” (-To, -Ky) (DS 1979: 4164) anlamı taşır. Tuva Türkçesinde bu kemeye benzer “*çiñgir: parlak*” (Arıkoğlu 2003: 25) kelimesine rastladık.

yangı: “*İltihap*” (Türkçe Sözlük 1988: 1590)

yangılı: Anadolu ağızlarında “*ışığı göz alacak denli parlak olan nesne*” (-İç) (DS 1979: 4165).

yangın: “*Zarara yol açan büyük ateş, hastalıkta ateş, coşkunluk, tutkun, aşık vs.*” (Türkçe Sözlük 1988: 1590)

yañı: Eski Türk Yazıtları’nda soru işaretiyle “*gün*” anlamı verilen (Orkun 1987: 883) bu kelimeyi, günün aydınlık, ışımaya, parlamayla alakasını kurarak konumuza dahil ettik. Kelime, yazıtlarda şöyle geçer: “*Bükegükde sekiz oguz tokuz tatar kalmaduk, eki yañıka kün toguru süñüşdim.*” “*Ormanlıkta sekiz Oğuz, Dokuz Tatarlar kalmadı, ikinci gününde gün doğarken harp ettim.*” (Ş.U. D1, Orkun 1987: I/168)

5) p’li gövde türevleri

yafa: Divanü Lugati’t-Türk’te yafa~ yava~ yawa “*sıcak, kuytu yer; Oğuzlardan bir kabiledir. Oğuzlarca sıcak yere yafa yer denir.*” (Atalay 1986: III/24, 27) şeklinde açıklanan kelime, yapag > yapa > yaba > yawa gelişimini göstermiş olabilir.

yapıl: Anadolu ağızlarında “parıl” anlamına gelen bu kelime, ağızlarda daha çok dar ünlülü ve ikileme olarak kullanılmıştır: yıbil yıbil yanmak “*pıril pıril yanmak, parlamak*” (-Or) (DS 1979: 4261). Kelimenin Anadolu ağzında y-’siz ıpıl şekli de vardır: ıpıl ıpıl “*pıril pıril*” (-Es, -Çkr, -Çr vs.); “*ışıgın yanıp sönmelerini ya da hafif yanmasını*” (-Es, -Sv) anlatır. Bu isimden yapılmış ıpıldamak “*hafif ışık titreyerek parıldamak*” (-Krş) (DS 1974: 2479) anlamındadır.

yapur-: Divanü Lugati’t-Türk’te, “*parlatmak, süpürmek*” anlamındaki bu kelime eserde şöyle geçer: “*ol yérig yapurdı: O, yeri parlattı, süpürdü.*” (Atalay 1986: III/67) Yap-gövdesinden -t- fiilden fiil yapma eki ile oluşturulmuş yapıt-> yıpıt-> ıpıt- kelimesi Anadolu ağızlarında “*hafifçe yakmak, parlatmak*” (-Mn) (DS 1974: 2480) anlamıyla kullanılmaktadır. Tuva Türkçesindeki çiveñne- “*kırpışmak, parıldamak*” (Arıkoğlu 2003: 25) fiili de y-> ç-, -p-> -b-> -v- ses değişiklikleriyle ele aldığımız yap- gövdesi ile ilgili olmalı.

6) r’li gövde türevleri

yar: “*Deniz, göl, ırmak gibi su kıyılarında veya karada dik yer, uçurum*” (Türkçe Sözlük 1988: 1596) “*uçurum, yar, yalçın kaya*” (Kadri 1945: 724), “*ışık, ziya*” (Atalay 1967: 142) şekillerinde açıklanan bu kelimeyi, hemen hemen aynı anlamlar taşıyan “yalçın, yalman, yalım” kelimeleriyle de bağlantı kurarak, “çıplak, ağaçsız, kaygan ve parlak görünen (kaya)” anlamı olduğunu düşünüp konumuza dahil ettik. Kelime Teleüt Türkçesinde “*d’ar*” (Sırkaşeva 2000: 23), Kazak Türkçesinde “*car*” (Yudahin 1988: 178) şeklindedir.

- yargak:** Yeni Uygur Türkçesinde yargak “tüysüz deri” (Necip 1995: 460), Kırgız Türkçesinde cargak “tüyünden ayrılmış ve artılmış hayvan derisi” (Yudahin 1988: 181), Tuva Türkçesinde çargaş “tüyü dökülmüş” (Arıkoğlu 2003: 20) gibi şekil ve anlamlar taşıyan bu kelime de tüyü alınmış şeyin düz, kaypak, parlak görüneceği mantığı vardır.
- yark~yarka:** Kazak Türkçesinde cark etiv “âniden parlamak” (Oraltay 1984: 94), şeklinde açıklanan kelimenin Kırgız Türkçesinde “parıltı” anlamına gelen “carka” (Yudahin 1988: 182) şekli de vardır.
- yarkı-:** Yukarıdaki yark “parıltı” isminden +- ile yapılmış fiildir. Kırgız Türkçesinde carkı- “parlamak, yıldırımak” (Yudahin 1988: 182) anlamındadır.
- yarkıl:** Yukarıdaki “yarkı-” fiilinden -l ile yapılmış isim olmalı. Kazak T..de carkıl “parlak bir şeyin aksi, yansıma”; bu isimden yapılmış carkıldak ise “parlak nesne, kapalı olmayan açık, neşeli kimse” (Oraltay 1984: 94) anlamındadır. Tuva Türkçesinde bu kelimeye bağlanabilecek çirgilçin “serap, yalgın” (Arıkoğlu 2003: 25) kelimesi mevcuttur.
- yarkın:** “Yarkı-” fiilinden -n ile yapılmış isim olmalı. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde yarkın “parlaklık, parıltı, şimşek” (Toparlı 2003: 312) şeklinde tarif edilen kelime, Kırgız Türkçesinde carkın “aydın, göz alıcı, ışık, nur topu” (Yudahin 1988: 182). Kazak Türkçesinde carkın “güler yüzlü, iyi huylu” (Oraltay 1984: 94), Teleüt Türkçesinde d’arkin “parlaklık, parıltı” (Sırkaşeva 2000: 24) şeklindedir.
- yarkıra-:** Nogay Türkçesinde yarkıra- “parlamak, şimşek çakmak” (Atay 1998: 329), Kırgız Türkçesinde carkıra- “parlamak, yıldırımak” (Yudahin 1988: 182), Kazak Türkçesinde carkırat- “parlatmak” (Oraltay 1984: 94).
- yarp:** Divanü Lugati’t-Türk’te yarp “insan sevinince yüzüne gelen parlaklık, yalabıklık, anıng yarpı yazıldı: sevindiği için onun yüzünün damarları çekildi, yalabıdı, güzelleşti.” (Atalay 1986: III/6) şeklinde açıklanan kelime Kısasü’l-Enbiya’da şöyle geçer: “Teñrimizğa çın tapuğsak ädemiñer bilgisi yarp yalavaç uluğı hem sawçılarnıñ tamgası” (181v-1, Ata, 1997: 158)
- yaru-:** “Aydınlanmak, ışımak, parlamak” anlamındaki bu fiil, Divanü Lugati’t-Türk’te yaşu- ile birlikte yaruyaşu- “keyiflenmek, sevinmek” (Atalay, 1986:III/89) şeklinde açıklanmış. Nehcü’l- Ferādis’te: “Ey cāriya, tang mu yarudı tēp su’āl kıldı erse, cāriya aydı: Tang yarumadı.” (321/17, Eckmann 1956: 223) Çağatay Türkçesinde, Lutfi Divanı’nda: “Şükr için yüz secde kılğay közleri hem yaruğay / Körse ger ädem sening tig nāzenin ferzendini” (Karaağaç 1997: 215) gibi örneklerle geçer.
- Kelime Yeni Uygur Türkçesinde yoru- “ışıklanmak, aydınlanmak” (Necip 1995: 471), Kırgız Türkçesinde carıl- “aydınlatılmak, aydınlanmak” (Yudahin 1988: 181), Tuva Türkçesinde çırı- “aydınlanmak, ışıklanmak” (Arıkoğlu 2003: 24), Teleüt Türkçesinde d’arı- “ışık vermek” (Sırkaşeva 2000: 23) şeklindedir.
- yaruk:** “Yaru-” fiilinden -k ile yapılmış isimdir. “Işık, aydınlık” anlamına gelen bu kelime Nehcü’l-Ferādis’te şöyle geçer: “Yana bir tayıfalar kelgeyer yüzleri tolun ay teg yaruğ bolğay” (241/9, Eckmann 1956: 166) Kelime Özbek Türkçesinde “Keçäni etär kündüzdäy/ Yāruğın sâçär yüldüzdäy” “Geceyi yapar gündüz gibi ışığını saçar yıldız gibi.” (Coşkun 2000: 277), Kırgız Türkçesinde carık (Yudahin 1988: 181), Kazak Türkçesinde carık (Oraltay 1984: 94), Yeni Uygur Türkçesinde yoruk (Necip 1995: 470), Tuva Türkçesinde çırık (Arıkoğlu 2003: 24), Karaçay Türkçesinde carık (Pröhle 1991: 19), Teleüt Türkçesinde d’arık (Sırkaşeva 2000: 23), Anadolu ağızlarında yarık (-Brs) (DS 1979: 4183) şekillerinde görülür.
- yarun:** “Şafak, gün ağarması, tan atması” (Caferoğlu, 1993: 188) anlamındaki bu kelime Altun Yaruk’ta şöyledir: “...kaçan yarun yarudukda yme ök ulug tirin kuvrag üze tegriplep...” (94/4, Kaya 1994: 104) “...şafak söktüğü zaman yine büyük cemaat ile kuşatılıp...” Bu kelime “ertesi gün” anlamındaki “yarın” kelimesinden farklı olsa gerek.

Eski metinlerde yarun kelimesi yanında yarın “*yarın, ertesi gün*” (Caferoğlu, 1993: 187) kelimesi de mevcuttur.

yarun-: “*Aydınlanmak, parlamak*” anlamındaki bu fiil Kutadgu Bilig’de şöyle geçer: “*Negü tir eşitgil ay bilgi ögüz / Bilig birle köngli yarunmuş kögüz*” (2243. beyit, Arat 1979: 239) “*Bilgisi deniz gibi derin, bilgi ile gönlü ve göğsü aydınlanmış olan insan ne der dinle.*” (Arat 1988: 168)

yarut-: “*Parlatmak, ısıtmak, aydınlatmak*” (Caferoğlu 1993: 188) anlamındaki bu fiil Altun Yaruk’ta şöyle geçer: “*ontın sıngar orunug yarutur, yaşutur.*” (96/4, Kaya 1994: 105) “*On taraftan yeri aydınlatır, ısıtır.*” Atabetü’l-Hakāyıkta ise şöyledir: “*Tünetür tününgni küniüng kiterip / Tününg kiterip baz yarutur tanga*” (A.16) “*Gününiü giderip geceni getirir; geceni giderip tekrar tanı aydınlatır..*” (Arat 1992: 42, 82)

Kelime, Yeni Uygur Türkçesinde yorut- (Necip 1995: 471), Teleüt Türkçesinde d’arıt- (Sırkaşeva 2000: 24), Tuva Türkçesinde çırtı- (Arıkoğlu 2003: 24) şeklindedir.

7) ş’li gövde türevleri

yaşın: Divanü Lugati’t-Türk’te “*şimşek*” (Atalay 1986: III/22) olarak açıklanan bu kelime, Kutadgu Bilig’de şöyle geçer: “*Bulut kökredi urdu nevbet tuğı / Yaşın yaşnadı tarttı hağan tuğı*” (86. beyit, Arat 1979: 25) “*Gök gürlledi, nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı, hakanın tuğunu çaktı.*” (Arat 1988: 18)

Kazak Türkçesinde aynı gövdeden -l ile yapılmış casıl “*yıldırım*” (Oraltay 1984: 96) kelimesi vardır.

yaşna-: Yaşın (şimşek) isminden, +a- ile yapılmış fiildir. Divanü Lugati’t-Türk’te “*yaşna-: şimşek çakmak, parlamak*” (Atalay 1986: III/310) olarak açıklanan kelime, daha çok “*yaşın*” kelimesiyle birlikte “*yaşın yaşna-: şimşek çakmak*” şeklinde kullanılmıştır. Altun Yaruk’ta, “*..inçe kaltı kök kalık tayakınga yaşın yaşınayur.*” (77/1, Kaya 1994: 98) “*..böylece sanki gökyüzü destek olmaya şimşek çakıyor.*” Kıyasü’l-Enbiya’da “*Kök küldürdedi, yaşın yaşnadı.*” (121r-4, Ata 1997: 169) gibi örneklerle kullanılmıştır.

Kelime, Tatar Türkçesinde “*yésén yeşne-*” olarak geçiyor: “*Kök kükrep, yésén yeşnep yavgan/ Yañğirlarıñ barga yaratam.*” “*Gök gürlereyrek, şimşek çakarak yağın yağmurların olduğu için seviyorum.*” (425/ 3) (Şahin 1999: 226) Bu fiilin Karaçay Türkçesinde çaşna- “*parıldamak, şimşeklenmek*” (Pröhle 1991: 20), Tuva Türkçesinde çašta- “*alevlenmek*” şekli ile bu fiilden yapılmış çaştançı “*kıvılcım, parıltı*” (Arıkoğlu 2003: 21) ismi mevcuttur.

yaşu- ~ yışı-: “*Işımak, parlamak*” anlamına gelen bu kelime Altun Yaruk’ta şöyle geçer: “*Etözüngüz yaltrıyur altunlug taş yaşuyur teg.*” (347/17, Kaya 1994: 209) “*Vücudunuz, altınla taş parladığı gibi parlıyor.*” Divanü Lugati’t-Türk’te “*yaşu-: keyiflenmek, sevinmek; er yarudı, yaşudı: adam keyiflendi, sevindi.*” (Atalay 1986: III/89) şeklinde açıklanan kelimenin ünlü daralmasına uğramış “*yışı-*” şekline Nehcü’l-Ferādis’te rastlanır: “*Yüzleri yaruk yıldız tég yışığay.*” (241/6, Eckmann 1956: 166) Kelime Kırgız Türkçesinde “*cışı-: oğmak, silmek, açmak, temizlemek*” (Yudahin 1988: 214) anlamını kazanmıştır. Batı Türkçesi grubunda kelime, y-’siz ve dar ünlülü “*ışı-*” şeklindedir.

yaşuk: “*Yaşu-: ışı-*” fiilinden -k ile yapılmış isim olan bu kelime, “*ışık, parıltı*” (Caferoğlu 1993: 189) anlamındadır. Eski Türkçede daha çok “*yaruk*” ismiyle birlikte kullanılmıştır. Altun Yaruk’ta şöyle geçer: “*Yaruksuz yaşuksuz öngsüz öles boltı.*” (617/7, Kaya 1994: 324) “*Parıltısız, ışıksız, renksiz solgun oldu.*” Üç İtigsizler’de ise şöyle geçer: “*bo kök kalıқта алку номлар yaruқ yaşuқ uқulur üçün anın atamış ol kök kalıқ tip*” “*Bu gökten bütün dharmalar aydın olarak anlaşılır olduğu için, bu yüzden gök diye adlanmıştır.*”

(102b/2) (Barutçu Özönder 1998: 36, 72) Kutadgu Bilig’de yaşık, “güneş” olarak açıklanmış: “Yaşık yandı yirke yaşırdı başın / Yaruğ dünyā mengzi kızardı ışın” (3283. beyit, Arat 1979: 332) “Güneş döndü, başını yere yaklaştırdı; dünyanın aydınlık yüzü kırmızı sise büründü.” (Arat 1988: 240).

Kelime, Batı Türkçesinde yaşuk > yaşık > yışık > ışık gelişimiyle y-’siz ve dar ünlülü olarak kullanılır: Türkiye Türkçesinde ışık, Azerbaycan Türkçesinde ışığ (Altaylı 1994: 721), Türkmen Türkçesinde ışık (Kara 2001: 188).

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: İncelediğimiz kaynaklarda tek başına göremediğimiz ancak eski ve yeni şivelerde kendisinden türemiş pek çok isim ve fiil bulunan, anlamı için “parlamak, yanmak” diyebileceğimiz *ya-kökü, Türk dilinin çeşitli devir, şive ve ağızlarında y-’li ve y-’siz olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır. Bununla birlikte, y-’nin yanındaki ünlüyü daraltma ve inceltme etkisine bağlı olarak fiilin, a- ~ ı- ~ i- ~ u- ~ ü- ~; ya- ~ yı- ~ yi- ~ yu- ~ yü- gibi şekilleri görülür: alkım ~ yalkım “gökkuşağı”; alav ~ yalav ~ yılav “alev”; yaşu- ~ yışı- “ışımak”; yılduz ~ yulduz ~ yüldüz ~ ılduz ~ ulduz “yıldız”; yalışla- ~ ılışla- ~ ilişle- “parlamak, tutuşmak, yanmak” vs.

Kökten doğrudan doğruya türemiş “yay: yaz”, “yaz: bahar” gibi tek tük kelimeler dışında, ortaya çıkmış olan isim ve fiiller -l-, -k-, -n-, -p-, -r-, -ş-’li gövdelerden türemiş olarak görülmektedir: yaktı “ışık, aydınlık”, alaz ~ yalaz “alev”, yula “kandil, meş’ale”, yandır- “yakmak”, yapur- “parlatmak, süpürtmek”, yaru- “aydınlanmak”, yarkıra- “parlamak, şimşek çakmak”, yaşu- ~ yışı- “ışımak”, yaşın “şimşek” vs.

Ortaya çıkan anlamlar ise şöyledir: “parlamak, ışıldamak, yakmak, tutuşturmak, yanmak, parlak, parlaklık, kaygan, düzgün, pürüzsüz, hoş, yakışıklı, sıcak kanlı, güler yüzlü, yanık, ateş, sıcaklık, kıvılcım, yıldırım, yıldız, serap, gözler kamaşma, ışık, ışık gibi âni, kandil, gün ağarması, tan atması vs.”

*Ya- kökünün türevlerini araştırırken, bu fiil kökünün türevlerinin tahmin ettiğimizden çok daha fazla olduğunu gördük. Bu çalışmada tespit edebildiklerimiz dışında daha pek çok türevinin bulunması muhakkaktır.

Kaynaklar:

- Aksan, Doğan (1971), “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *TDAY-Belleten*
- (1987), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, AÜ DTCTF Yay., Ankara
- Altaylı, Seyfettin (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, MEB. Yay. İstanbul
- Arat, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig-I Metin*, TDK Yay. Ankara
- (1987), *Makaleler*, Cilt-I (Yayına Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), TKAE Yay., Ankara
- (1988), *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig, Çeviri*, TTK Yay., Ankara
- (1992), *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atebetü'l- Hakayık*, TDK Yay. Ankara
- Arıkoğlu, Ekrem, Kuular Klara (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara
- Ata, Aysu (1997), *Nâsırü'd-Dîñ Bin Burhânü'd-Dîñ Rabgûzî Kısâsü'l-Enbiyâ-I*, OTDK Yay., Ankara
- Atalay, Besim (1967), *Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçede Türetme Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara
- (1986), *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi-III*, TDK Yay., Ankara
- Atay, Ayten (1998), *Nogay Türkçesi Grameri*, Erciyes Üniv, Sosyal Bil. Ens., Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri
- Banguoğlu, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, TDK Yay. Ankara
- Barutçu, Özönder Sema (1998), *Üç İtigsizler*, TDK Yay. Ankara
- Caferoğlu, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul
- Coşkun, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yay, Ankara
- Çeneli, İlhan (1982-1983), “Türkmen Türkçesi Sözlüğü”, *TDAY-Belleten*, TDK Yay. Ankara, s. 29-84
- Derleme Sözlüğü (DS) (1974), VII. Cilt, TDK Yay., Ankara
- (1979), XI. Cilt, TDK Yay., Ankara
- Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara
- Eckmann, János (1956), *Nehcü'l-Feradis, II. Metin*, TDK Yay. Ankara
- Eren, Hasan, (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara
- Ergin, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul
- (1991), *Dede Korkut Kitabı-II, İndeks-Gramer*, TDK Yay., Ankara
- (1997), *Dede Korkut Kitabı-I, Giriş-Metin-Faksimile*, TDK Yay., Ankara
- Gabain, A.Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara
- Kadri, Hüseyin Kazım (1945), *Türk Lügati, Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lugatleri*, Cilt 4, Cumhuriyet Matbaası
- Kara, Mehmet (2001), *Türkmence*, Akçağ Yay., Ankara
- Karaağaç, Günay (1997), *Lutfî Divanı, Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, TDK Yay, Ankara

- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1989), *Seyf-i Sarāyi Gülistan Tercümesi*, TDK Yay., Ankara
- Kaya, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk*, TDK Yay., Ankara
- Korkmaz, Zeynep (1995), “*Türkçede İsimden Fül Türeten +-r-, +ar-/ +er- Eki ve Yapısı Üzerine*”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, I. Cilt, TDK Yay. Ankara
- Necip, Emir Necipoviç (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Rusçadan Çeviren:İklil Kurban), TDK Yay. Ankara
- Oraltay, Hasan, Yüce Nuri, Pınar Saadet(1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, TDA Yay. İstanbul
- Orkun, Hüseyin Namık(1987), *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara
- Pröhle, Wilhelm(1991), *Karaçay Lehçesi Sözlüğü* (Çev. Kemal Aytaç), KB. Yay., Ankara
- Sırkaşeva, L.T. Ryumina, Kuçigaşeva N.A. (2000), *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Çev. Şükrü Halük Akalın, Çaştegin Turgunbayev) TDK Yay. Ankara
- Şahin, Erdal (1999), *Yurt Konulu Tatar Cırları*, TDK Yay. Ankara
- Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara
- Tuna, Osman Nedim (1992), “*Altay Dilleri Teorisi*”, Türk Dünyası El Kitabı, Cilt-II, s. 7-58, TKAE Yay. Ankara
- Türkçe Sözlük (2005), TDK Yay. Ankara
- Yudahin, K.K., Taymas Abdullah (1988), *Kırgız Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara
- Zülfikar, Hamza, (1980) *Türkçede Sesyansızlı Kelimeler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doçentlik Tezi, Ankara